

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки і психології дошкільної та спеціальної освіти**

**Арт-терапія як засіб розвитку мовлення
дошкільників із загальним недорозвиненням
мовлення**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 2 курсу, 227м групи
Андрусяк Марина Пилипівна

Керівник:

кандидат психологічних наук,
асистент **Палагнюк О. В.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри*

протокол № _____ від _____ 2025 р.

Зав. кафедрою _____ проф. Олійник М. І.

Чернівці – 2025

АНОТАЦІЯ

Андрусяк М. П. Арт-терапія як засіб розвитку мовлення дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «Магістр» зі спеціальності 016 Спеціальна освіта. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2025. 91 с.

У роботі на основі теоретичного й емпіричного аналізу обґрунтовано підхід до розвитку зв'язного монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) із використанням елементів арт-терапії, зокрема ізотерапії. Уточнено зміст понять «ЗНМ», «зв'язне монологічне мовлення», «арт-терапія», «ізотерапія»; узагальнено наукові погляди щодо структури мовленнєвого дефекту та напрямів логопедичної допомоги. Визначено характерні порушення зв'язного мовлення у дітей із ЗНМ: недостатню смислову цілісність, порушення логіко-сюжетної послідовності, обмеженість лексико-граматичних засобів і низьку мовленнєву самостійність.

Емпіричне дослідження проведено на базі ЗДО комбінованого типу №10 «Попелюшка» (10 дітей 5-6 років із ЗНМ). Для діагностики рівнів сформованості зв'язного монологічного мовлення застосовано методику М. Вашуленка за критеріями: смислова цілісність, лексико-граматичне оформлення, самостійність. Констатувальний етап засвідчив переважання середнього та низького рівнів, що підтвердило потребу спеціально організованого корекційно-розвивального впливу.

Розроблено та апробовано програму логопедичної роботи із залученням арт-терапевтичних технік (нетрадиційні види малювання, тістопластика, «марання», завдання за ілюстраціями Таро Гомі, малювання сипучими матеріалами тощо). Програма реалізовувалася у два етапи й була спрямована на формування смислової цілісності висловлювання, удосконалення лексико-граматичного оформлення та підвищення мовленнєвої самостійності.

Після формувального етапу зафіксовано позитивну динаміку: збільшення кількості дітей із високим і середнім рівнями, покращення смислового розгортання висловлювання, логіко-сюжетної послідовності, лексико-граматичної правильності та самостійності виконання завдань. Отримані результати підтверджують ефективність арт-терапевтичної програми у корекції зв'язного мовлення дітей із ЗНМ.

Теоретичне значення полягає в уточненні критеріїв оцінювання зв'язного монологічного мовлення та обґрунтуванні можливостей арт-терапії в логопедичній практиці. Практичне значення – у розробленні моделі корекційно-розвивальної роботи та комплексу арт-терапевтичних завдань для логопедів і педагогів. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розширенням вибірки, лонгітудною перевіркою ефективності програми та її адаптацією для інших категорій дітей.

Ключові слова: діти старшого дошкільного віку, загальне недорозвинення мовлення, зв'язне монологічне мовлення, арт-терапія, ізотерапія, корекційно-розвивальна робота, логопедичні заняття.

ABSTRACT

Andrusiak M. P. *Art therapy as a means of developing speech in preschool children with general speech underdevelopment.* Qualification work for the degree of higher education «Master» in speciality 016 Special Education. Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi, 2025. 91 p.

The thesis substantiates an approach to developing coherent monologic speech in senior preschool children with general speech underdevelopment (GSU) through the use of art therapy, primarily isotherapy. The content of the key concepts “GSU,” “coherent monologic speech,” “art therapy,” and “isotherapy” is clarified, and Ukrainian researchers’ views on the structure of speech impairment and directions of speech therapy support are summarised. Typical difficulties in children with GSU are identified: insufficient semantic integrity, disrupted logical-narrative sequence, limited lexical and grammatical means, and low independence.

The empirical study was conducted at ZDO No. 10 “Popeliushka” (10 children aged 5-6 with GSU). M. Vashulenko’s diagnostic method for assessing coherent monologic speech was used, focusing on semantic integrity, lexico-grammatical organisation, and independence. The ascertainment stage revealed mostly medium and low development levels, confirming the need for targeted corrective intervention.

A corrective speech therapy programme incorporating art therapy techniques was developed and tested. It included non-traditional drawing techniques, dough modelling, the “marania” method, tasks based on Taro Gomi’s illustrations, and drawing with dry leaves and bulk materials. The programme, implemented in two stages, aimed to enhance semantic coherence, improve lexico-grammatical organisation, and increase independence in monologic speech.

Post-experimental assessment demonstrated clear positive dynamics: more children reached high and medium levels, while the share of low-level performance decreased. Improvements were observed in semantic expansion, logical-narrative sequencing, lexico-grammatical accuracy, and task independence. These results confirm the effectiveness of the proposed art-therapeutic programme for speech development in children with GSU.

The theoretical significance lies in refining criteria for evaluating coherent monologic speech and expanding scientific understanding of art therapy in speech therapy practice. The practical significance includes a content-organisational model and a set of art-therapeutic tasks applicable for speech therapists and preschool educators. Future research may involve a larger sample, longitudinal verification of programme effects, and adaptation for other speech and language disorders.

Key words: senior preschool children, general speech underdevelopment, coherent monologic speech, art therapy, isotherapy, corrective and developmental work, speech therapy sessions.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Андрусяк М. П.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	5
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ	
ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ	11
ЗНМ.....	
1.1. Психолого-педагогічний портрет дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення.....	11
1.2. Особливості становлення й структури зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ.....	17
1.3. Огляд і порівняльний аналіз програм логопедичного супроводу формування зв'язного мовлення в дітей із ЗНМ.....	23
Висновки до розділу 1.....	29
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТУВАННЯ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ	
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ	32
МОВЛЕННЯ.....	
2.1. Організація емпіричного дослідження та методика діагностики зв'язного мовлення дошкільників із ЗНМ.....	32
2.2. Особливості рівнів сформованості зв'язного монологічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.....	39
Висновки до розділу 2.....	46
РОЗДІЛ 3. ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ АРТ-ТЕРАПІЇ В	
ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ З РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ	48
ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ.....	
3.1. Організаційно-змістові засади корекційно-розвивальної роботи з використанням елементів арт-терапії.....	48
3.2. Оцінювання ефективності арт-терапевтичних впливів у розвитку зв'язного мовлення дошкільників із ЗНМ.....	56
Висновки до розділу 3.....	64
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	77

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗНМ – загальне недорозвинення мовлення

ЗДО – заклад дошкільної освіти

МОН України – Міністерство освіти і науки України

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Дошкільний вік є сенситивним періодом становлення зв'язного мовлення, яке визначає подальший когнітивний розвиток, навчальну успішність та соціальну адаптацію дитини. Зростання поширеності загального недорозвинення мовлення (ЗНМ) посилює потребу в корекційних підходах, здатних інтегрувати мовленнєві, сенсомоторні та емоційно-поведінкові компоненти розвитку. Арт-терапевтичні техніки, зокрема ізотерапія, демонструють потенціал підвищувати мотивацію до комунікації, розвивати мовленнєву ініціативу та забезпечувати безпечний простір для практикування зв'язних висловлювань. Водночас у типових програмах ЗДО використання ізотерапії саме з метою цільового формування зв'язного мовлення дітей із ЗНМ лишається методично недостатньо регламентованим. Актуальність теми зумовлюють: дефіцит стандартизованих протоколів занять із чіткими критеріями результату; обмеженість емпіричних даних щодо впливу ізотерапії на показники зв'язності (структура, логіка, повнота, лексична різноманітність); потреба в доказових і водночас ресурсозбережних інструментах для інклюзивних освітніх середовищ.

Стан дослідження проблеми. Сучасні праці з логопедії та спеціальної педагогіки систематизують підходи до підтримки дітей з порушеннями мовлення, описують феноменологію загального недорозвинення мовлення (ЗНМ) у дошкільному віці та окреслюють потенціал арт-терапії для підсилення комунікативного розвитку. У вітчизняній традиції методологічні засади корекційної допомоги, принципи індивідуалізації, міждисциплінарної взаємодії і роль сім'ї послідовно розкриті у працях Є. Соботович, М. Шеремет, В. Тарасун, Ю. Рібцун, К. Островської, І. Марценковського та ін. Структурні характеристики мовленнєвого дефіциту при ЗНМ (співвідношення фонологічних, лексико-граматичних і прагматичних порушень) та їхній вплив на зв'язне висловлювання предметно висвітлювали С. Конопляста, О. Боряк,

І. Марченко, Н. Пахомова, А. Курєнкова, які також запропонували діагностичні індикатори зв'язності (послідовність, логіка, цілісність, граматична правильність, лексична різноманітність). Паралельно, у колі арт-терапевтичних підходів (зокрема ізотерапії) описано механізми впливу мистецького процесу на сенсомоторну інтеграцію, емоційну регуляцію та ініціацію комунікації (О. Бреусенко-Кузнєцова, Л. Лебедева, Н. Михайлова, Д. Соколов, С. Харенко, В. Драганчук та ін.), наведено приклади технік (малювання, колаж, монотипія), окреслено умови безпечного терапевтичного простору. У методичних напрацюваннях під ред. М. Шеремет, В. Тарасун актуалізовано питання організації логопедичної допомоги в інклюзивних ЗДО, таймінг занять і взаємодію фахівців.

Попри значний теоретико-практичний доробок, фіксуються прогалини, що безпосередньо зумовлюють вибір теми цього дослідження:

1. Бракує цілеспрямованих експериментів, що перевіряють вплив саме ізотерапії на різновиди зв'язного висловлювання (переказ, опис, розповідь) із валідними до-/післятестами.
2. Немає уніфікованого алгоритму логопедичного заняття з ізотерапією (чіткі цілі етапів, критерії добору стимулів, поетапне мовленнєве моделювання, чек-листи й індикатори оцінювання).
3. Недостатньо регламентовано місце арт-практик у рутинних програмах ЗДО (таймінг, рольова взаємодія фахівців, спадкоємність і міжсесійні завдання).
4. Обмежені дані про перенесення сформованих умінь у спонтанне мовлення та про збереження ефектів у відстроченому контролі.

Таким чином, наявний стан розроблення проблеми свідчить: базові принципи логопедичної підтримки та характеристика ЗНМ – достатньо описані; можливості арт-терапії – концептуально і частково емпірично підтверджені. Водночас відсутність стандартизованого протоколу логопедичних занять з елементами ізотерапії, спрямованого саме на формування зв'язного мовлення у старших дошкільників із ЗНМ, а також брак

контрольованих перевірок ефективності з оцінкою генералізації і стійкості результатів визначають науково-практичну нішу цього дослідження і обґрунтовують його актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано в руслі тематики кафедри «Професійна підготовка педагогічних кадрів закладів дошкільної освіти в контексті євроінтеграційних процесів», номер державної реєстрації 0121U110897, термін виконання 2021–2025 рр. Тематика узгоджується з пріоритетами модернізації логопедичної підтримки в інклюзивній освіті.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність ізотерапії як засобу розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ у закладі дошкільної освіти.

Гіпотеза дослідження. Систематичне впровадження стандартизованої програми ізотерапії у структурі логопедичних занять у ЗДО спричинить статистично та практично значуще поліпшення показників зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ порівняно з вихідним рівнем.

Відповідно до поставленої мети нами були сформульовані **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до розвитку зв'язного мовлення у дітей із ЗНМ та можливості застосування ізотерапії в логопедичній практиці;
2. Визначити вихідний рівень сформованості зв'язного мовлення старших дошкільників із ЗНМ;
3. Розробити зміст, структуру та організацію корекційно-розвивальної програми із застосуванням елементів арт-терапії;
4. Реалізувати оцінку ефективності запропонованої арт-терапевтичної програми та здійснити порівняльний аналіз результатів (до/після) за кількісними й якісними показниками мовленнєвого розвитку.

Об'єкт дослідження – мовленнєвий розвиток дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Предмет дослідження – розвиток зв'язного мовлення дітей старшого

дошкільного віку із ЗНМ засобами ізотерапії у логопедичній роботі.

Для досягнення поставленої мети було застосовано наступні **методи дослідження**:

1. Теоретичні: Аналіз, синтез і узагальнення наукових джерел з логопедії та арт-терапії для визначення теоретичних засад розвитку зв'язного мовлення у дітей із ЗНМ; порівняльний аналіз чинних логопедичних програм для виявлення можливостей інтеграції арт-терапевтичних засобів; структурно-функціональний аналіз мовленнєвої діяльності дошкільників із ЗНМ для визначення ключових компонентів та типових порушень; моделювання змісту корекційної програми, спрямованої на розвиток зв'язного мовлення з використанням засобів ізотерапії.

2. Емпіричні: педагогічне спостереження (у процесі занять і в повсякденній діяльності дітей) – для фіксації мовленнєвої ініціативності, тривалості та смислової цілісності висловлювань, активності в діалогічній та монологічній комунікації; констатувальний, формувальний і контрольний логопедичний експеримент із застосуванням авторської діагностичної методики М. Вашуленка з вивчення усного зв'язного мовлення дошкільників – для кількісно-якісної оцінки рівнів сформованості монологічного мовлення (переказ художнього тексту, складання розповіді за серією сюжетних картинок) та виявлення динаміки показників; аналіз продуктів діяльності дітей (малюнків, аплікацій, виробів із тістопластики, вербалізованих історій за власними зображеннями) – для оцінювання зв'язку між образотворчою та мовленнєвою активністю, ступеня розгорнутості наративу, лексико-граматичної насиченості й смислової цілісності висловлювань у процесі реалізації арт-терапевтичної програми.

3. Методи математичної статистики: описова статистика – з метою представлення загальних тенденцій показників до та після формувального експерименту; порівняльна статистика – для перевірки статистичної значущості змін, отриманих на формувальному етапі.

Теоретичне значення результатів дослідження. Уточнено методичні

засади інтеграції ізотерапії у формування зв'язного висловлювання дітей із ЗНМ; конкретизовано модель взаємодії сенсомоторних, емоційно-мотиваційних та мовленнєвих компонентів у корекційно-розвивальному середовищі.

Практичне значення результатів дослідження. Підготовлено практико-орієнтований протокол логопедичних занять з елементами ізотерапії (структура сесії, набір візуальних стимулів, чек-листи спостереження, критерії оцінювання), придатний до впровадження в ЗДО та міждисциплінарних командах інклюзивної освіти; результати можуть бути використані в методичному забезпеченні курсів підвищення кваліфікації логопедів.

Апробація результатів. *Марина Андрусак.* Теоретичні аспекти використання арт-терапії в логопедичній роботі з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення. *Тези доповідей студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (12-15 травня 2025 року).* Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи / Упорядник: Ганна БИГАР – кандидат педагогічних наук, доцент. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. С.20-21. URL: <https://www.chnu.edu.ua/media/dfplyigu/2025-fppsr.pdf>

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 92 сторінки, з них основний текст – 54 сторінки. Робота містить 3 рисунки та 9 таблиць, список джерел – 54 позиції та 14 додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ

1.1. Психолого-педагогічний портрет дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення

Дошкільний вік є сенситивним періодом для формування мовлення, базових форм спілкування, уявлень про себе та інших, становлення ігрової діяльності й перших навчальних умінь. Порушення мовленнєвого розвитку в цей період не лише ускладнюють засвоєння мовної системи, а й опосередковано впливають на емоційний стан, пізнавальну активність, взаємини з однолітками та дорослими, готовність до шкільного навчання [18; 25; 32; 40]. Одним із найбільш поширених розладів є загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ), яке в сучасних українських і зарубіжних дослідженнях розглядається в контексті уявлень про специфічні та розвиткові мовленнєві розлади (developmental language disorder) [40; 52; 54]. З огляду на це, для обґрунтування змісту корекційно-розвиткової програми та її діагностичного інструментарію необхідно окреслити психолого-педагогічний портрет дошкільників із ЗНМ, урахувавши мовленнєві, когнітивні, емоційно-вольові та соціально-комунікативні особливості цієї категорії дітей [6; 13; 27; 34].

У вітчизняній логопедії ЗНМ визначається як складний системний мовленнєвий розлад, за якого в дитини порушене формування всіх основних компонентів мовленнєвої системи (фонетико-фонематичного, лексичного, граматичного, зв'язного мовлення) за умов відносно збереженого слуху та інтелектуального потенціалу [18; 31; 40]. У структурі порушення спостерігається як недорозвинення засобів мовлення, так і своєрідність їхнього використання в різних видах діяльності, насамперед у грі та спілкуванні [6; 27; 30].

Етіологія ЗНМ є поліфакторною. У дослідженнях зазначається роль несприятливих пренатальних, перинатальних і постнатальних чинників (внутрішньоутробна гіпоксія, ускладнені пологи, органічні ураження ЦНС, черепно-мозкові травми, тяжкі соматичні та інфекційні захворювання раннього віку) у поєднанні з соціально-педагогічними ризиками (дефіцит якісного мовленнєвого спілкування, емоційна депривація, педагогічна занедбаність тощо) [18; 32; 40; 51]. На тлі такої взаємодії біологічних і середовищних чинників формуються різні варіанти мовленнєвої недостатності – від відносно «чистих» форм до поєднаних психомовленнєвих порушень, що мають наслідком комплексне відставання в розвитку [18; 31; 34; 52].

За даними Ю. Рібцун, Л. Трофименко, М. Шеремет та інших, ЗНМ є неоднорідним за клінічним складом і структурою дефекту [27; 31; 34; 40]. Виокремлюють щонайменше три великі групи дітей із ЗНМ:

- неускладнені форми, за яких відсутні виражені неврологічні синдроми, а основні труднощі пов'язані з формуванням мовної системи, тонкими моторними й регуляторними порушеннями;
- ускладнені форми, що поєднують мовленнєві розлади з цереброастенічними, неврозоподібними, руховими та іншими неврологічними синдромами;
- грубе та стійке недорозвинення мовлення, асоційоване з органічним ураженням мовленнєвих зон кори головного мозку та підкіркових структур (зокрема у дітей із моторною алалією) [27; 31; 34; 40; 52].

У межах психолого-педагогічного підходу традиційно описано рівневу структуру мовленнєвого розвитку дітей із ЗНМ – від повної відсутності загальноповного мовлення до розгорнутого фразового мовлення з елементами лексико-граматичної та фонетико-фонематичної недостатності [18; 31; 34; 40]. Це дозволяє диференційовано оцінювати ступінь вираженості порушення, планувати корекційно-розвиткову роботу та порівнювати динаміку змін у процесі логопедичного впливу [6; 27; 30].

У зарубіжних дослідженнях, присвячених розвитковим мовленнєвим

розладам, підкреслюється, що порушення може мати як ізольований, так і комбінований характер, поєднуючись із труднощами моторного, когнітивного, емоційного й соціального розвитку [49; 52; 54]. Це збігається з клініко-педагогічними спостереженнями щодо дошкільників із ЗНМ в українській практиці [18; 32; 40] і має враховуватися під час складання індивідуального психолого-педагогічного висновку.

Мовленнєвий розвиток дітей із ЗНМ характеризується системним, але нерівномірним недорозвиненням окремих компонентів мовлення. Найчастіше спостерігаються:

- недостатність фонетико-фонематичної сторони (спотворення, пропуски, заміни звуків, недиференційованість близьких за артикуляцією та акустикою фонем, складнощі звукового аналізу й синтезу);
- обмежений та якісно своєрідний словниковий запас, бідність дієслівного й прикметникового словника, переважання конкретних, ситуативно зумовлених найменувань, труднощі узагальнення та словотворення;
- порушення граматичної будови (некоректні форми роду, числа, відмінка, помилки в узгодженні, спрощення синтаксичних конструкцій);
- недостатня сформованість зв'язного мовлення – як діалогічного, так і монологічного (еліптичність висловлювань, порушення послідовності, труднощі побудови розповіді за малюнками, власного досвіду, казкового сюжету) [5; 7; 14; 19; 22; 30; 34; 40].

Для багатьох дітей характерний відносний розрив між розумінням і продукуванням мовлення: рецептивна сторона зазвичай менш порушена, ніж експресивна, особливо в контексті побутових ситуацій, опори на наочність і жести [18; 25; 40; 54]. Це створює зовнішнє враження «кращого» загального розвитку, ніж фактичний рівень мовленнєвих засобів, і може призводити до недооцінки глибини мовленнєвої проблеми з боку дорослих [32; 40; 52].

У комунікативній поведінці дошкільників із ЗНМ часто спостерігаються протилежні полюси:

- або занижена мовленнєва активність, ухиляння від спілкування, прагнення «заховати» дефект, уникнути ситуацій, що потребують мовного зусилля;

- або, навпаки, надмірна мовленнєва активність із багатьма неточностями, повтореннями, фрагментарними висловлюваннями, яка супроводжується підвищеною чутливістю до нерозуміння з боку оточення [18; 25; 30; 38; 49].

Нерідко в дітей з вираженим мовленнєвим дефектом активізуються невербальні засоби спілкування: жести, міміка, рухи, спроби демонструвати дії замість їх мовного опису, що виконує компенсаторну функцію [18; 25; 49]. Водночас обмежені мовні ресурси ускладнюють включення у спільні ігрові сюжети, формулювання прохання, захист власної позиції, що підвищує ризик розвитку соціальної ізоляції, агресивних або регресивних форм поведінки [23; 30; 38; 53].

У більшості дітей із ЗНМ загальний інтелектуальний потенціал залишається збереженим, але структура когнітивної сфери є нерівномірною. Найчастіше відзначаються:

- нестійкість та звуження обсягу уваги, труднощі її довільного переключення;

- знижена продуктивність слухомовленнєвої пам'яті, обмежений обсяг відтворення словесного матеріалу, труднощі запам'ятовування послідовностей;

- недостатня сформованість словесно-логічного та вербально-логічного мислення, переважання наочно-дійових і наочно-образних форм мислення;

- уповільненість або імпульсивність у виконанні завдань, складнощі планування, контролю та самоконтролю дій [18; 21; 32; 40; 51; 54].

Через ланцюг вторинних ускладнень мовленнєвий дефект нерідко позначається на емоційно-вольовій сфері. У дошкільників із ЗНМ можуть спостерігатися підвищена тривожність, невпевненість у собі, страх помилки,

уникання ситуацій мовного контакту, занижена самооцінка або, навпаки, захисно-завищена, яка приховує внутрішню вразливість [18; 25; 32; 40; 53]. Нерозуміння з боку дорослих та однолітків, часті зауваження щодо «неправильного» мовлення, труднощі в ігрових і навчальних видах діяльності можуть провокувати спалахи агресії, опозиційність, негативізм, сльозливість, регресивні реакції [18; 38; 51; 53].

Разом із тим, багато дітей цієї категорії зберігають високий рівень емоційної чутливості, потребу в позитивних контактах, здатність до співпереживання, інтерес до образотворчої, музичної, рухової, театралізованої діяльності, які можуть ставати важливим ресурсом для корекційно-розвиткової роботи [11; 17; 25; 37; 46; 51]. Саме опора на сильні сторони дитини (образність, ігрова мотивація, бажання діяти, а не лише «правильно говорити») розглядається в сучасних програмах як ключовий принцип побудови корекційно-освітнього середовища [13; 27; 32; 37].

Ігрова діяльність дошкільників із ЗНМ зазнає істотного впливу з боку мовленнєвої недостатності. Для багатьох дітей характерні:

- тривалий процесуальний, предметно-маніпулятивний характер гри з обмеженим переходом до розгорнутих сюжетно-рольових форм;
- бідність і стереотипність ігрових сюжетів, труднощі розгортання сюжету, зміни ролей, введення нових персонажів;
- недостатність рольових діалогів, заміна їх окремими репліками або немовленнєвими діями;
- складнощі в організації спільної гри з однолітками, низький рівень умінь домовлятися, розподіляти ролі, дотримуватися правил [21; 30; 32; 38].

На цьому тлі спостерігається слабка орієнтація на партнера по взаємодії: під час виконання спільних доручень кожна дитина прагне діяти «по-своєму», не зважаючи на загальний план, що ускладнює формування навичок кооперації та взаємодопомоги [21; 30; 38]. Водночас дослідження показують, що саме в ігровій діяльності – особливо за умови цілеспрямованої організації дорослим – створюються найсприятливіші умови для розвитку зв'язного

мовлення, соціальних ролей, регуляції поведінки, емпатії й елементарних моральних уявлень [25; 30; 32; 38].

Сучасні корекційні підходи акцентують на використанні ігрових, арт-терапевтичних, естетотерапевтичних і комплексних художньо-творчих методів як природних для дошкільного віку засобів підтримки мовленнєвого, емоційного та соціального розвитку дітей з порушеннями мовлення [11; 17; 24; 26; 29; 36; 37; 43; 46; 51; 53]. Залучення дітей із ЗНМ до спеціально організованих ігор, казкотерапевтичних, образотворчих, пісочно-анімаційних та інших творчих форм дає змогу одночасно розвивати мовлення, формувати позитивний досвід взаємодії та знижувати рівень емоційної напруги [1; 9; 10; 22; 26; 29; 37; 53].

Отже, психолого-педагогічний портрет дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення можна охарактеризувати як поєднання:

- системного, але варіативного недорозвинення всіх компонентів мовлення за збереженого слуху й відносно збереженого інтелекту;
- нерівномірності когнітивного розвитку з переважанням наочно-дійових і наочно-образних форм мислення, зниженими показниками слухомовленнєвої пам'яті та довільної уваги;
- підвищеної емоційної вразливості, тенденції до тривожності, заниженої або нестійкої самооцінки, схильності до уникання мовленнєво навантажених ситуацій або, навпаки, до імпульсивної, малокерованої мовленнєвої активності;
- труднощів у розгортанні сюжетно-рольової гри, побудові рольових діалогів, організації спільних ігор та конструктивної взаємодії з однолітками [18; 25; 30; 32; 38; 40; 51; 53; 54].

Водночас у цієї категорії дітей зберігається значний ресурс подальшого розвитку – пізнавальна допитливість, емоційна чутливість, потяг до гри, творчості, образотворчої та театралізованої діяльності, позитивна реакція на підтримку дорослого та індивідуалізоване ставлення [11; 17; 25; 37; 46; 51]. Саме опора на ці сильні сторони дає змогу проектувати корекційно-розвиткові

програми, у яких мовлення розглядається не ізольовано, а в контексті цілісного психічного, особистісного та соціального розвитку.

Таким чином, уточнений психолого-педагогічний портрет дошкільників із ЗНМ окреслює вихідні умови для побудови експериментальної програми, спрямованої на розвиток зв'язного мовлення й комунікативної активності засобами ігрових та арт-терапевтичних технологій, а також задає орієнтири для добору діагностичного інструментарію, визначення змісту, форм і методів корекційно-розвиткової роботи, що реалізуються в подальших розділах кваліфікаційної роботи [6; 13; 27; 30; 34; 37; 51].

1.2. Особливості становлення й структури зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ

Зв'язне мовлення у дошкільному віці є ключовою ланкою мовленнєвого й загального психічного розвитку дитини, оскільки забезпечує можливість цілісно передавати власний досвід, будувати взаємини з однолітками й дорослими, опановувати навчальні дії та внутрішнє мовлення як засіб мислення [24; 25; 30, с. 120-123; 32; 40]. У нормі до старшого дошкільного віку дитина поступово оволодіває основними типами зв'язних висловлювань (опис, розповідь, елементарне міркування), оволодіває засобами граматичної та текстової цілісності, навчається планувати висловлювання відповідно до ситуації спілкування [24; 25; 32; 40; 52]. У дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) становлення зв'язного мовлення відбувається за якісно зміненим шляхом: воно ґрунтується на неповноцінних мовних засобах, порушеному плануванні висловлювання та недостатньому опосередкуванні мовленням пізнавальних процесів [5, с. 39-44; 7, с. 11-18; 14, с. 74-78; 30, с. 120-123; 34; 38, с. 163-169; 39, с. 57-66].

У психолінгвістичній та логопедичній літературі зв'язне мовлення розглядається як розгорнутий, структурно й семантично цілісний мовленнєвий продукт, що має тематичну завершеність, внутрішню логіку та

адресованість [24; 25; 32; 41]. Структура зв'язного висловлювання включає кілька взаємопов'язаних рівнів:

- *змістово-смісловий рівень* – визначення теми, основної думки, добір суттєвих фактів та їх причинно-наслідкових зв'язків;
- *структурно-композиційний рівень* – наявність зачину, основної частини, завершення, послідовність епізодів, виділення кульмінаційних моментів;
- *мовно-формальний рівень* – граматична правильність, лексична точність, варіативність синтаксичних конструкцій, використання засобів зв'язку між реченнями й частинами тексту (займенники, сполучники, повтори, синонімічні заміни тощо);
- *комунікативно-прагматичний рівень* – орієнтація на адресата, відповідність мовленнєвої форми меті висловлювання, доречність мовних засобів у конкретній ситуації спілкування [24; 25; 30, с. 120-123; 32; 49].

У сучасних підходах підкреслюється, що становлення зв'язного мовлення є не лише «мовною» задачею: воно відображає розвиток мислення, довільної регуляції, пам'яті, емоційної сфери, а також досвіду соціальної взаємодії [24; 25; 32; 49; 52]. Тому порушення зв'язного мовлення при ЗНМ мають комплексний характер і не зводяться до ізольованих лексико-граматичних труднощів.

За даними досліджень комунікативно-мовленнєвого розвитку, у нормі вже в середньому дошкільному віці (4-5 років) дитина здатна будувати прості розповіді за наочною опорою, описувати знайомі предмети та ситуації, дотримуючись елементарної послідовності; у старшому дошкільному віці (5–6 років) – розповідати за серією сюжетних картинок, з власного досвіду, творити нескладні творчі розповіді [24; 25; 30, с. 120-123; 32]. На цьому етапі формується:

- розуміння структури оповідання (початок – розвиток дії – завершення);
- вміння виділяти головне й другорядне;

- здатність поєднувати речення засобами логіко-сміслового і граматичного зв'язку;
- перехід від ситуативного мовлення до контекстного, яке зрозуміле за межами тут-і-тепер ситуації [24; 25; 32; 52; 54].

Саме на цей період припадає інтенсивне становлення різних жанрових форм дитячого зв'язного мовлення – опису, розповіді за малюнком, переказу, елементарного пояснення, що є важливою передумовою успішного опанування читання та письма в молодшому шкільному віці [24; 25; 30, с. 120-123; 32].

Рівні становлення зв'язного мовлення у дітей із ЗНМ. У дітей із ЗНМ формування зв'язного мовлення істотно гальмується й спотворюється. На фоні пізнього початку мовлення, виражених фонетико-фонематичних і лексико-граматичних порушень становлення зв'язних висловлювань відбувається повільно, з численними якісними відхиленнями [5, с. 39-44; 7, с. 11-18; 14, с. 74-78; 34; 40]. У вітчизняній логопедичній традиції рівні мовленнєвого розвитку (описані для ЗНМ) водночас характеризують і можливості зв'язного мовлення.

Перший рівень власне зв'язного мовлення практично відсутній. Мовленнєва активність різко знижена, домінують окремі звуки, звукокомплекси, лепетні утворення, поодинокі слова, часто – із грубо спотвореною звуко-складовою структурою. Дитина не володіє фразовим мовленням, не може побудувати навіть елементарне висловлювання-опис чи розповідь; комунікація здійснюється переважно невербальними засобами (жести, міміка, дії з предметами) [31, с. 220-223; 34]. Навіть за активної допомоги дорослого зв'язні висловлювання замінюються окремими назвами предметів, дій або звукокомплексами, що відносяться до цілої ситуації.

Другий рівень характеризується появою загальновживаних слів і фраз, хоча вони й залишаються спотвореними, граматично та фонетично недосконалими. Діти починають будувати прості висловлювання, проте їхня розповідь, як правило, має характер фрагментарного переліку предметів і дій,

без чіткої послідовності та виділення смислових центрів. Опис предметів, подій або сюжетної картини зводиться до називання окремих елементів («м'яч», «діти грають», «кіт сидить»), без встановлення між ними зв'язків [31, с. 220-223; 34; 38, с. 163-169]. Імпресивне мовлення також обмежене: дитина розуміє прості інструкції, але погано орієнтується в розгорнутих текстах без наочної підтримки [18; 25; 40].

Третій рівень відповідає наявності фразового мовлення з вираженими елементами лексико-граматичної та фонетико-фонематичної недостатності. На цьому етапі діти вже здатні до елементарних розповідей, однак їх зв'язне мовлення залишається структурно й семантично незрілим:

- порушується логічна послідовність подій, спостерігаються пропуски важливих ланок сюжету, повернення до вже сказаного;
- висловлювання характеризуються бідністю мовних засобів, повтореннями, використанням однотипних простих речень;
- планування змісту висловлювання залишається недостатнім: дитина часто не може самостійно визначити початок, середину та завершення розповіді, а довгі паузи й пошуки слова вказують на труднощі внутрішнього програмування мовлення [22, с. 273-280; 30, с. 120-123; 31, с. 220-223; 37, с. 163-169; 38, с. 163-169].

За спостереженнями І. Мартиненко та інших дослідників, навіть за достатньої кількості слів у словнику дітей із ЗНМ третього рівня відзначається недостатня точність використання лексичних одиниць: домінують іменники й дієслова, тоді як слова, що позначають ознаки, стани, відношення, використовуються обмежено [39, с. 57-66; 5, с. 39-44]. Неповна сформованість словотвірних навичок призводить до труднощів у доборі однокорених слів, утворенні нових слів за допомогою суфіксів і префіксів, замін назв частин предмета назвою цілого тощо [34; 35, с. 34-40].

Четвертий рівень (який деякі автори описують як «залишкові прояви мовленнєвого недорозвитку») зовні може наближатися до норми, однак у структурі зв'язного мовлення зберігаються грубі й тонкі порушення, що

ускладнюють навчання в школі [31, с. 220-223; 34; 35, с. 34-40]. Діти з таким рівнем:

- відносно вільно спілкуються у побутових ситуаціях, але відчують значні труднощі під час складніших видів зв'язного мовлення (творча розповідь, міркування, переказ близький до тексту);
- часто порушують логічну структуру оповідання: пропускають окремі епізоди, не вказують причин подій, «застрягають» на яскравих, але другорядних деталях;
- замість опису за планом вдаються до переліку ознак, частин предмета, не підтримують цілісність висловлювання;
- уникають складних синтаксичних конструкцій, насамперед складнопідрядних речень із сполучниками та сполучними словами [29, с. 314-319; 31, с. 220-223; 37, с. 163-169; 39, с. 57-66].

Таким чином, кожен наступний рівень характеризується певним просуванням у розвитку зв'язного мовлення, але навіть на «вищих» рівнях якісна своєрідність дитячого тексту суттєво відрізняє його від вікової норми [30, с. 120-123; 34; 38, с. 163-169; 52; 54].

Типові структурно-семантичні порушення зв'язного мовлення при ЗНМ.
Аналіз усних висловлювань дошкільників із ЗНМ показує, що основні труднощі пов'язані з:

- *порушенням макроструктури тексту*: відсутністю чіткого початку та завершення, нездатністю виділити головну лінію сюжету, домінуванням випадкових, ситуативно зумовлених деталей;
- *дефіцитом семантичної цілісності*: пропусками причинно-наслідкових зв'язків, невмінням пояснити мотиви поведінки героїв, поверховим відображенням подій;
- *недостатньою сформованістю засобів когезії*: обмеженим використанням займенників, сполучників, складних речень, слабким опануванням лексичних замінів, що призводить до фрагментарності, «телеграфного» стилю мовлення;

– *лексико-граматичними помилками*, які спотворюють зміст: аграматизмами в узгодженні числівників з іменниками, прикметників з іменниками за родом, числом, відмінком, помилками у відмінюванні, виборі прийменників і виді дієслова [5, с. 39-44; 7, с. 11-18; 19, с. 273-279; 22, с. 273-280; 23, с. 152-158; 29, с. 314-319; 30, с. 120-123; 31, с. 220-223; 38, с. 163-169; 39, с. 57-66].

Під час переказу діти часто скорочують текст, опускають другорядних і навіть основних персонажів, змінюють послідовність подій, замінюють творчу розповідь переказом знайомого сюжету, що свідчить про недостатність як мовленнєвого, так і смислового програмування висловлювання [22, с. 273-280; 30, с. 120-123; 31, с. 220-223; 49; 52]. У творчих оповіданнях особливо виразно виявляються труднощі формування задуму, добору матеріалу, утримання сюжету, що часто компенсується опорою на питання, підказки, моделювання з боку дорослого [30, с. 120-123; 38, с. 163-169; 49].

Додатковим чинником порушення зв'язного мовлення є знижена довільна регуляція: діти важко утримують завдання, відволікаються, не завершують розповідь, повертаються до попередніх епізодів, що спричиняє враження уривчастості, «розсипаності» тексту [18; 21, с. 1-104; 32; 51]. Водночас дослідження показують, що за умови використання ігрових, наочних, арт-терапевтичних методів (малювання, пісочна анімація, казкотерапія, інсценізація тощо) діти з ЗНМ значно легше включаються в побудову зв'язних висловлювань, опираючись на дію, образ і емоційний зміст ситуації [1, с. 125-129; 9, с. 30-35; 10, с. 36-40; 22, с. 273-280; 26, с. 311-313; 29, с. 314-319; 37; 43, с. 62-65; 46; 51].

Отже, становлення зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення відбувається в умовах системного недорозвитку мовних засобів, порушеного смислового й граматичного структурування висловлювання та недостатньої довільної регуляції мовленнєвої діяльності. На різних рівнях ЗНМ спостерігається спектр порушень – від практичної відсутності зв'язного висловлювання й опори на

звукокомплекси до формально розгорнутого, але семантично й структурно недосконалого мовлення, що не відповідає віковим вимогам [30, с. 120-123; 31, с. 220-223; 34; 35, с. 34-40; 38, с. 163-169; 52; 54].

Виявлені особливості підтверджують необхідність цілеспрямованої, поетапної логопедичної роботи, яка поєднує розвиток мовних засобів із формуванням умінь планувати, розгортати та завершувати зв'язні висловлювання, а також створенням емоційно безпечного, ігрово збагаченого середовища, що активізує мовленнєву ініціативу дитини. Це визначає теоретичне й практичне підґрунтя для розроблення авторської корекційно-розвиткової програми, спрямованої на формування зв'язного мовлення дошкільників із ЗНМ засобами ігрових та арт-терапевтичних технологій, що буде розкрито в подальших розділах кваліфікаційної роботи.

1.3. Огляд і порівняльний аналіз програм логопедичного супроводу формування зв'язного мовлення в дітей із ЗНМ

Формування зв'язного мовлення посідає центральне місце в системі логопедичної допомоги дошкільникам із загальним недорозвиненням мовлення, оскільки саме зв'язне висловлювання забезпечує перехід від ситуативного до контекстного мовлення, створює підґрунтя для навчальної діяльності, соціальної взаємодії та подальшого опанування письма [24, с. 15-24; 25, с. 21-30; 30, с. 120-123; 32, с. 45-60; 40, с. 210-230]. У вітчизняній та зарубіжній літературі описано низку програм і підходів до логопедичного супроводу дітей із ЗНМ, які по-різному поєднують роботу над мовною формою, змістом та комунікативною функцією висловлювання [15, с. 3-15; 26, с. 311-313; 27, с. 5-25; 30, с. 120-123; 33, с. 5-20; 34, с. 15-32; 52].

Узагальнення цих програм є необхідним для окреслення теоретичного підґрунтя, виявлення ефективних компонентів логопедичного супроводу та обґрунтування наукової новизни авторської корекційно-розвиткової

програми, спрямованої на формування зв'язного мовлення дітей дошкільного віку із ЗНМ засобами ігрових та арт-терапевтичних технологій.

Ключові підходи до програм формування зв'язного мовлення при ЗНМ.

Більшість сучасних українських програм логопедичного супроводу дітей із ЗНМ побудовано за поетапною моделлю: від пропедевтики та базового формування мовних засобів – до цілеспрямованого розвитку діалогічного та монологічного зв'язного мовлення, включно з переказом, описом і творчим оповіданням [15, с. 3-18; 26, с. 311-313; 27, с. 5-25; 30, с. 120-123; 33, с. 5-20; 34, с. 15-32]. Загальними для цих програм є такі принципові позиції:

- орієнтація на закономірності онтогенезу мовлення;
- взаємозв'язок формування лексико-граматичної будови, фонетико-фонематичної сторони мовлення і зв'язних висловлювань;
- опора на діяльнісний і комунікативний підходи (включення мовлення в ігрові, пізнавальні, побутові ситуації) [24, с. 25-40; 25, с. 45-80; 32, с. 45-60; 40, с. 210-230; 52].

У роботах Ю. Рібцун, Л. Трофименко та В. Тарасун акцент робиться на системному розвитку усного мовлення: послідовне формування словника, граматичних структур, фразового мовлення та різних видів зв'язних висловлювань із використанням наочності, ігор, мовленнєвих вправ [27, с. 5-25; 30, с. 120-123; 32, с. 45-60; 33, с. 5-20; 34, с. 15-32; 35, с. 34-40]. Дослідники підкреслюють, що саме систематична робота над зв'язною розповіддю (опис, переказ, творче оповідання) дає змогу підготувати дошкільника із ЗНМ до шкільного навчання, зменшити ризик труднощів письма та читання [30, с. 120-123; 34, с. 15-32; 52].

Поряд із цим, у сучасних програмах дедалі ширше інтегруються ігрові, арт-терапевтичні та мультисенсорні методи, які підсилюють мотиваційну складову корекційної роботи, сприяють емоційній залученості та розвитку уяви дитини [1, с. 125-129; 8, с. 51-53; 9, с. 30-35; 10, с. 36-40; 21, с. 273-280; 22, с. 273-280; 23, с. 152-158; 26, с. 311-313; 29, с. 314-319; 36, с. 15-40; 37; 43, с. 62-65; 46; 51]. Це особливо актуально для дітей із ЗНМ, у яких порушення

зв'язного мовлення нерозривно пов'язані з труднощами планування, емоційної регуляції, довільної уваги й мотивації до мовленнєвого спілкування [18, с. 5-100; 24, с. 25-40; 25, с. 45-80; 51].

Зміст і структура програми І. Кравцової та Л. Стахової. Програма «Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення» І. Кравцової та Л. Стахової є однією з найбільш структурованих і практикоорієнтованих вітчизняних програм, яка комплексно охоплює всі ланки мовленнєвого розвитку, включно зі зв'язним мовленням [15, с. 3-18]. Авторки пропонують трирічний цикл навчання, де кожний рік має чітко окреслену мету, завдання та очікувані результати, а формування зв'язного мовлення розглядається як логічний підсумок пропедевтичної та базової роботи.

Зміст програми щодо формування зв'язного мовлення умовно можна узагальнити у вигляді компактної схеми (Табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

Структура роботи над зв'язним мовленням у програмі І.

Кравцової та Л. Стахової

[15, с. 10-35; 27, с. 5-25; 30, с. 120-123]

<i>Рік навчання</i>	<i>Провідні завдання щодо зв'язного мовлення</i>
<i>I рік (пропедевтичний)</i>	Розвиток розуміння зверненого мовлення; збагачення словника; формування фразового мовлення на рівні простих речень; розвиток загальної та дрібної моторики як передумови мовлення; підготовка до оперування простими описами й відповіді на запитання за зразком дорослого.
<i>II рік</i>	Цілеспрямоване формування діалогічного мовлення (уміння ставити й розуміти запитання, давати розгорнуті відповіді з 2-3, згодом 3-4 слів); навчання складання простих розповідей-описів за предметними та

<i>Рік навчання</i>	<i>Провідні завдання щодо зв'язного мовлення</i>
	ситуаційними картинками; підготовка до переказу знайомих текстів із опорою на запитання й наочність.
<i>III рік</i>	Удосконалення діалогічного мовлення; навчання переказу казок і коротких текстів (4-10 речень); формування навичок побудови розповідей-описів і сюжетних розповідей за серією картинок, опорними схемами та планом; розвиток елементів пояснювального та творчого мовлення (висловлення суджень, міркувань, власних ставлень).

Як видно з табл. 1.1, програма вибудовує логічну траєкторію: від підготовки до зв'язного мовлення – до його опанування на рівні опису, переказу й елементарного творчого оповідання. Особлива увага приділяється роботі з наочною опорою, поетапному формуванню фразових відповідей, використанню питань-підказок, колективному складанню розповідей, що відповідає віковим та індивідуальним можливостям дошкільників із ЗНМ [15, с. 10-35; 27, с. 5-25; 30, с. 120-123; 33, с. 5-20; 34, с. 15-32].

Разом із тим, у програмі лише фрагментарно представлено використання ігор, творчих видів діяльності (малювання, драматизація, казкотерапія) як спеціальних засобів саме формування зв'язного мовлення, попри їх потенційну ефективність для активації мовленнєвої ініціативи та розвитку уяви [1, с. 125-129; 9, с. 30-35; 10, с. 36-40; 21, с. 273-280; 22, с. 273-280; 29, с. 314-319; 36, с. 15-40; 37; 43, с. 62-65; 46; 51]. Це створює методичну нішу для розроблення комплексних програм, де ігрові й арт-терапевтичні методи будуть не додатком, а системоутворювальним компонентом логопедичного супроводу.

Порівняльний аналіз інших програм і підходів. У програмно-методичних комплексах Ю. Рібцун акцент зроблено на ранньому

(молодшому дошкільному) етапі, де провідною формою роботи виступає розвиток фразового мовлення, розуміння зверненого мовлення та формування елементарних розповідей за картинкою, діями дорослого, ігровими ситуаціями [26, с. 292-310; 27, с. 5-25]. Важливо, що авторка системно вводить ігрові форми та вправи, орієнтовані на активізацію мовлення в природних для дитини видах діяльності, однак цілеспрямований розвиток складніших видів зв'язного мовлення (творчі розповіді, елементарні міркування) частіше описується як наступний, менш деталізований етап [26, с. 311-313; 27, с. 5-25; 30, с. 120-123].

Дослідження Л. Трофименко присвячені переважно корекції ЗНМ у дітей середнього та старшого дошкільного віку. У її програмі докладно розписано зміст роботи з формування зв'язного мовлення за роками навчання і видами завдань: від відтворення коротких розповідей – до переказу текстів, складання описів та сюжетних оповідань, у тому числі на основі власного досвіду [33, с. 5-20; 34, с. 15-32; 35, с. 34-40]. Попри структурну виваженість, у цих підходах провідними залишаються традиційні форми (фронтальні та підгрупові заняття, робота за картинками й текстами), тоді як потенціал арт-терапевтичних засобів системно не розкривається [21, с. 273-280; 29, с. 314-319; 36, с. 15-40; 37; 43, с. 62-65; 46; 51].

Працям В. Тарасун належить важливе місце в обґрунтуванні логодидактичних принципів – інтеграції логопедичної та загальнопедагогічної роботи, використання ігрових, проблемних, інтерактивних методів у формуванні мовлення й комунікативної компетентності дітей з порушеннями мовлення [32, с. 45-60]. Ці принципи створюють методологічне підґрунтя для впровадження корекційних програм, що поєднують логопедичні завдання з ігротерапією, арт-педагогікою, міжвідомчою взаємодією фахівців [17, с. 273-280; 32, с. 45-60; 36, с. 15-40; 37; 43, с. 62-65; 46].

Сучасні українські й зарубіжні дослідження підтверджують, що найбільш ефективними для дітей із ЗНМ (у міжнародній термінології –

developmental language disorder) є багатокomпонентні програми, які поєднують:

- роботу над словником і граматичними структурами;
- розвиток фонологічної обізнаності та слухо-мовленнєвої пам'яті;
- формування зв'язних висловлювань у різних жанрах;
- використання візуальних, ігрових, арт-терапевтичних і цифрових засобів підтримки [42; 44; 45; 47; 48; 49; 50; 52; 54].

При цьому автори систематичних оглядів наголошують на дефіциті програм, які б системно інтегрували творчі види діяльності (малювання, казка, рольова гра, пісочна анімація, драматизація) саме як засіб побудови зв'язних висловлювань, а не лише як фон або мотиваційне підкріплення [42; 44; 47; 49; 51; 53].

Проведений огляд показує, що:

- вітчизняні програми (І. Кравцова, Л. Стахова, Ю. Рібцун, Л. Трофименко, В. Тарасун та ін.) забезпечують методично виважене, поетапне формування зв'язного мовлення дошкільників із ЗНМ, однак переважно спираються на традиційні логопедичні форми й засоби [15, с. 3-18; 26, с. 311-313; 27, с. 5-25; 30, с. 120-123; 32, с. 45-60; 33, с. 5-20; 34, с. 15-32; 35, с. 34-40];
- у педагогічних і психологічних дослідженнях переконливо обґрунтовано потенціал арт-терапевтичних методів (ізотерапія, пісочна анімація, естетотерапія, казкотерапія, арт-педагогіка) для розвитку мовлення та емоційно-комунікативної сфери дітей з особливими освітніми потребами, проте їх цілеспрямоване використання саме для формування структурно й семантично цілісних висловлювань при ЗНМ розкрито недостатньо [1, с. 125-129; 2, с. 80-82; 8, с. 51-53; 9, с. 30-35; 10, с. 36-40; 16, с. 273-280; 21, с. 273-280; 22, с. 273-280; 23, с. 152-158; 25, с. 45-80; 28, с. 12; 29, с. 314-319; 35, с. 34-40; 36, с. 15-40; 37; 43, с. 62-65; 46; 51];
- зарубіжні дані підтверджують ефективність комплексних, багатоетапних інтервенцій, але також вказують на потребу в адаптації таких

програм до конкретних контекстів (у тому числі українських реалій інклюзивної освіти й післявоєнних викликів) [42; 44; 45; 47; 48; 49; 50; 52; 54].

Таким чином, аналіз існуючих програм логопедичного супроводу засвідчує як наявність потужного теоретико-методичного підґрунтя, так і наявну «нішу» для розроблення авторської програми формування зв'язного мовлення дошкільників із ЗНМ, що інтегрує ігрові та арт-терапевтичні засоби як системоутворювальний компонент корекційного процесу. Саме заповнення цієї прогалини, емпірична перевірка ефективності такої програми та розроблення практичних рекомендацій для логопедів і вихователів логопедичних груп визначають наукову новизну, теоретичну й практичну значущість кваліфікаційної роботи.

Висновки до розділу 1

У першому розділі кваліфікаційної роботи *уточнено теоретико-методологічні засади* вивчення формування зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) у контексті сучасних психолого-педагогічних підходів. На основі аналізу вітчизняних досліджень (О. Боряк, М. Шеремет, Ю. Рібцун, Л. Трофименко, В. Тарасун та ін.) охарактеризовано психолого-педагогічний портрет дошкільників із ЗНМ: з'ясовано етіологічні чинники порушення, клініко-психологічні форми та рівні мовленнєвого недорозвитку, особливості ігрової, пізнавальної, емоційно-вольової та моторної сфер, що безпосередньо впливають на якість мовленнєвої комунікації [13; 18, с. 5-100; 24, с. 25-40; 25, с. 45-80; 30, с. 120-123; 34, с. 15-32; 38, с. 210-230; 40, с. 210-230]. Уточнено, що три основні клініко-психологічні форми ЗНМ (неускладнена, ускладнена, груба та стійка) по-різному позначаються на темпах становлення мовлення, але в усіх випадках призводять до виражених труднощів у розвитку зв'язного висловлювання.

Систематизовано уявлення про становлення та структуру зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ. Показано, що для цієї категорії дітей є типовими: пізніший початок мовлення, аграматизми, фонетико-фонематичні порушення, обмеженість словника, домінування простих, малоінформативних речень, труднощі планування висловлювання та порушення структурно-семантичної цілісності тексту [24, с. 25-40; 25, с. 45-80; 29, с. 314-319; 30, с. 120-123; 31, с. 74-78; 34, с. 15-32; 37; 51]. На основі аналізу рівневої структури мовленнєвого розвитку (1–4 рівні) показано, що, попри формальну наявність фразового мовлення, діти із ЗНМ демонструють стійкі труднощі у побудові логічно послідовної, граматично впорядкованої та семантично насиченої розповіді, особливо в ситуаціях творчого оповідання, розповіді за уявою, опису за планом. Це обґрунтовує необхідність цілеспрямованого, поетапного формування саме зв'язного мовлення як окремого об'єкта логопедичного впливу.

Здійснено порівняльний аналіз провідних програм логопедичного супроводу дітей із ЗНМ, що стосуються розвитку зв'язного мовлення. Детально розглянуто програму І. Кравцової та Л. Стахової «Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення», у якій трирічний цикл навчання вибудувано від пропедевтичної роботи до цілеспрямованого формування діалогічного й монологічного мовлення, включно з описом, переказом і елементами творчого оповідання [15, с. 3-18; 27, с. 5-25; 30, с. 120-123]. Показано, що програми Ю. Рібцун, Л. Трофименко, В. Тарасун ґрунтуються на загальнодидактичних і спеціальних принципах логопедичного впливу, забезпечують поетапний розвиток лексико-граматичної будови й зв'язних висловлювань, але переважно спираються на традиційні форми роботи (заняття за картинками, переказ текстів, вправи на складання речень) [26, с. 292-310; 32, с. 45-60; 33, с. 5-20; 34, с. 15-32; 35, с. 34-40].

Водночас узагальнення вітчизняних і зарубіжних досліджень засвідчило, що, попри високий потенціал ігрових та арт-терапевтичних

методів (ізотерапія, пісочна анімація, арт-педагогіка, казкотерапія, творчі види діяльності) у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, їх системне застосування саме як засобу формування структурно та семантично цілісних зв'язних висловлювань у дітей із ЗНМ розроблено недостатньо [1, с. 125-129; 2, с. 80-82; 8, с. 51-53; 9, с. 30-35; 10, с. 36-40; 16, с. 273-280; 21, с. 273-280; 22, с. 273-280; 23, с. 152-158; 29, с. 314-319; 36, с. 15-40; 37; 42; 44; 47; 51; 53]. Зарубіжні огляди (А. Sansavini, S. Ansari, D. Ullrich та ін.) підтверджують ефективність багатокомпонентних інтервенцій при developmental language disorder, але також вказують на потребу в адаптації програм до конкретного контексту й цільових груп, у тому числі через інтеграцію творчих та мультисенсорних підходів [42; 44; 47; 52; 54].

Отже, у першому розділі *визначено теоретичні підстави* дослідження:

- конкретизовано об'єкт (процес формування зв'язного мовлення старших дошкільників із ЗНМ) та предмет (особливості логопедичного супроводу цього процесу із залученням ігрових та арт-терапевтичних засобів);
- обґрунтовано актуальність проблеми з огляду на стійкі порушення зв'язного мовлення в дітей із ЗНМ та їх наслідки для подальшого навчання й соціалізації;
- виявлено суперечність між наявністю методично виважених програм логопедичного супроводу та недостатнім рівнем інтеграції ігрових й арт-терапевтичних технологій саме у форматі цілеспрямованого формування зв'язного мовлення.

Сукупність отриманих теоретичних результатів *створює підґрунтя* для розроблення й емпіричної перевірки авторської корекційно-розвиткової програми, спрямованої на формування зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ засобами ігротерапії та арт-терапії, що визначає наукову новизну, теоретичну й практичну значущість подальших етапів кваліфікаційного дослідження.

РОЗДІЛ 2

ДІАГНОСТУВАННЯ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

2.1. Організація емпіричного дослідження та методика діагностики зв'язного мовлення дошкільників із ЗНМ

Емпірична перевірка теоретичних положень, обґрунтованих у першому розділі, потребує цілеспрямованої діагностики реального стану зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Саме зв'язне монологічне висловлювання – переказ і самостійна розповідь – є інтегральним показником мовленнєвої компетентності дитини, що акумулює рівень розвитку словника, граматичної будови, фонетико-фонематичної сторони мовлення, а також пізнавальної активності й комунікативної самостійності [5; 29; 30]. У дітей із ЗНМ порушення цих компонентів ускладнюють формування смислово цілісного висловлювання, що обґрунтовує необхідність спеціально організованого діагностичного етапу [13; 27].

З огляду на це, *метою емпіричної частини дослідження* є виявлення та якісно-кількісна характеристика рівня сформованості зв'язного мовлення дошкільників із ЗНМ, а також перевірка ефективності спеціально розробленої корекційно-розвиткової програми, спрямованої на його вдосконалення. Для досягнення цієї мети було обрано комплекс діагностичних завдань, що дозволяють оцінити смислову організацію висловлювання, лексико-граматичне оформлення та ступінь самостійності мовленнєвої діяльності дитини в умовах навчальної та ігрової взаємодії [7; 25].

Логіка емпіричного дослідження побудована відповідно до загальноприйнятої структури психолого-педагогічного експерименту й

передбачає поетапну організацію роботи: від фіксації вихідного рівня до оцінки динаміки під впливом цілеспрямованого корекційного впливу [26; 33]. Такий підхід дає змогу, з одного боку, забезпечити *об'єктивність і відтворюваність* результатів, а з іншого – пов'язати діагностику, корекцію й контроль як єдину систему науково обґрунтованого логопедичного супроводу дітей із ЗНМ.

У цьому контексті пункт 2.1 присвячено з'ясуванню *мети, організаційних засад і змісту діагностичного етапу*, а також загальної структури емпіричного дослідження. Далі послідовно розкриваються етапи експерименту (констатувальний, формувальний, контрольний), їхні завдання, очікувані результати й описуються методики, за допомогою яких оцінювався рівень розвитку зв'язного мовлення у старших дошкільників із ЗНМ.

Емпіричний етап дослідження *охоплював три взаємопов'язані етапи експерименту* – констатувальний, формувальний і контрольний, кожен з яких мав власну мету, завдання та очікувані результати.

Перший етап – констатувальний (діагностичний). Мета – виявити вихідний рівень сформованості зв'язного монологічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ), окреслити провідні труднощі в смисловій організації висловлювання, лексико-граматичному оформленні та мовленнєвій самостійності. Основні завдання цього етапу:

- добір та адаптація діагностичних методик оцінювання зв'язного мовлення;
- організація обстеження дітей, що відповідають критеріям вибірки;
- кількісно-якісний аналіз одержаних даних і виокремлення рівнів розвитку зв'язного мовлення.

Очікуваний результат – *об'єктивна картина вихідного стану зв'язного мовлення у дітей із ЗНМ*, що слугує базою для подальшого конструювання корекційно-розвиткової програми.

Другий етап – формувальний (корекційно-розвитковий). Мета – експериментально перевірити ефективність спеціально організованої логопедичної роботи (включно з використанням елементів арт-терапії та ігрових технологій) у формуванні зв'язного мовлення в дітей із ЗНМ.

Завдання:

- розробка змісту та структури корекційно-розвиткової програми із формування зв'язного мовлення;
- впровадження системи занять, спрямованих на розвиток смислової цілісності, граматичної оформленості та комунікативної активності;
- відстеження динаміки мовленнєвих досягнень дітей у процесі формувального впливу.

Очікуваний результат – *підвищення рівня сформованості зв'язного мовлення у дітей експериментальної групи порівняно з вихідними показниками.*

Третій етап – контрольний (підсумково-оцінювальний). Мета – зіставити результати діагностики до та після проведення формувального експерименту, визначити ефективність запропонованої системи логопедичного впливу.

Завдання:

- повторне застосування діагностичних процедур, ідентичних констатувальному етапу;
- порівняння показників рівнів сформованості зв'язного мовлення;
- статистичний та якісний аналіз отриманих результатів, формулювання висновків щодо доцільності й результативності запропонованої методики.

Очікуваний результат – *емпірично підтверджена ефективність корекційно-розвиткової програми, що дозволяє обґрунтувати практичні рекомендації для логопедів та вихователів.*

У межах цього розділу (п. 2.1-2.2) висвітлюються завдання, організація та результати *констатувального етапу експерименту*, тоді як формувальний

і контрольний етапи розкрито в розділі 3, що забезпечує цілісність та послідовність представлення емпіричного дослідження.

Перший етап – констатувальний (діагностичний) – емпіричного дослідження проводився у *березні 2025 року – червні 2025 року* на базі закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу №10 «Попелюшка» Чернівецької міської ради. У констатувальному експерименті взяли участь *10 дітей віком від 5 до 6 років*, які мали діагноз загального недорозвинення мовлення. Склад вибірки був сформований за принципом клініко-педагогічної однорідності: діти мали збережений інтелектуальний розвиток, відсутність значущих сенсорних порушень та офіційні висновки про наявність порушень мовлення.

Для оцінювання рівня сформованості зв'язного мовлення використано *авторську методику вивчення усного зв'язного мовлення М. Вашуленка [7]*, яка дозволяє комплексно проаналізувати структурні, змістові та граматичні характеристики дитячих висловлювань. Додатковою умовою діагностики стала проведена до початку дослідження *індивідуальна бесіда*, спрямована на встановлення емоційного контакту, зниження рівня тривожності та актуалізацію мовленнєвої активності. Дітям ставили короткі запитання побутового змісту («Як тебе звати?», «Де ти живеш?», «З ким ти живеш?», «Як звати маму/тата?»), що дозволило оцінити їхню здатність відповідати на прості запитання та підтримувати діалог відповідно до свого мовленнєвого рівня.

У межах даного етапу експерименту дітям було запропоновано два основні діагностичні завдання:

1. *Переказ прослуханого тексту.* Дітям двічі зачитували оповідання «Горошини»: перший раз – з ознайомчою метою, другий – для забезпечення повнішого відтворення змісту. Завдання дозволяло оцінити здатність зберігати смислові ланки, відтворювати причинно-наслідкові зв'язки й добирати адекватні мовні засоби.

2. *Складання розповіді за серією сюжетних картинок.* Діти мали самостійно упорядкувати зображення та створити зв'язний текст, що розкриває послідовність подій. Завдання дозволяло виявити рівень мовленнєвої самостійності, здатність до логічного структурування висловлювання та уміння будувати монолог без зразка.

Для оцінювання переказу та творчої розповіді була розроблена та використана інтегрована система критеріїв, що враховує структурно-змістовий, граматико-лексичний і регуляторно-вольовий аспекти мовленнєвої діяльності. Оновлений варіант критеріїв подано у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

**Критерії оцінювання сформованості зв'язного мовлення дітей
старшого дошкільного віку із ЗНМ**

<i>Критерій</i>	<i>20 балів</i>	<i>10 балів</i>	<i>5 балів</i>	<i>0 балів</i>
<i>1. Сміслова цілісність висловлювання</i>	Висловлювання повністю відтворює ситуацію; збережено всі ключові події; логічні зв'язки точні та послідовні.	Є поодинокі неточності; можливі пропуски другорядних ланок; загальна логіка збережена.	Спостерігаються значущі порушення послідовності; втрата смислових елементів; окремі спотворення подій.	Висловлювання не відповідає ситуації або не складається у цілісний текст.
<i>2. Лексико-граматичне оформлення</i>	Граматична правильність; адекватне слововживання; різноманітні мовні	В основному правильне оформлення; окремі неточності;	Аграматизми; обмежений словник; неточності у виборі слів; спрощені	Грубі граматичні помилки; лексична невідповідність змісту;

<i>Критерій</i>	<i>20 балів</i>	<i>10 балів</i>	<i>5 балів</i>	<i>0 балів</i>
	конструкції; відсутні аграматизми.	стереотипніс ть структур.	синтаксичні конструкції.	висловлювання неструктурован е.
3. <i>Самостійніс ть виконання завдання</i>	Виконує завдання самостійно після першої інструкції; ініціює висловлюванн я; контролює мовлення.	Виконує завдання після повторної інструкції; інколи потребує уточнення.	Виконує завдання лише за стимульовальн ої допомоги (запитання, підказки).	Не виконує завдання або повністю залежить від допомоги дорослого.

Сумарний аналіз результатів за двома завданнями дозволив визначити рівні сформованості зв'язного мовлення: високий, середній, низький та початковий. Відповідні рівневі характеристики подано у наступному підпункті 2.2 (див. п. 2.2).

Використання наведених критеріїв дало змогу кількісно та якісно оцінити результати виконання двох діагностичних завдань (переказу оповідання та складання розповіді за серією сюжетних картинок) і перейти до виділення *рівнів сформованості зв'язного мовлення* у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Сумарний бал за кожним видом діяльності (переказ і розповідь) обчислювався як інтегральний показник за трьома критеріями – смисловою цілісністю, лексико-граматичним оформленням та самостійністю виконання завдання. Далі отримані дані узагальнювалися та співвідносилися з певним рівнем розвитку зв'язного мовлення.

Виділено чотири рівні:

– *Високий рівень (100-80 балів)*. Висловлювання дитини є *сміслово завершеним і логічним*: повністю відображає ситуацію, містить усі основні смислові ланки, збережено причинно-наслідкові зв'язки. Лексико-граматичне оформлення загалом відповідає віковій нормі, відсутні аграматизми, словник відносно різноманітний. Дитина *самостійно виконує завдання* після першої інструкції, без додаткового стимулювання, контролює послідовність висловлювання, може коригувати окремі неточності.

– *Середній рівень (79-50 балів)*. Дитяче висловлювання в цілому відповідає змісту ситуації, але *допускаються окремі спотворення або пропуски другорядних епізодів*; іноді порушуються смислові переходи. Лексико-граматичне оформлення переважно правильне, однак спостерігаються стереотипні конструкції, поодинокі неточності у виборі слів. Завдання виконується самостійно, але часто *після повторного пояснення або мінімальних підказок* (одне–два запитання дорослого). Дитина може виправити помилки в процесі розповіді.

– *Низький рівень (49-30 балів)*. Характерною є *випадковість і фрагментарність висловлювання*: пропускаються важливі смислові ланки, порушується логічна послідовність подій, спотворюються причинно-наслідкові зв'язки. Лексико-граматичне оформлення позначене аграматизмами, обмеженим словником, неточним слововживанням, значною стереотипністю синтаксичних структур. Дитина *не здатна самостійно організувати розповідь*, потребує стимулюючої допомоги (цілеспрямовані запитання, повторне демонстрування картинок, часткове моделювання фраз дорослим).

– *Початковий рівень (29 балів і нижче)*. Висловлювання має *виражений несформований характер*: відсутня смислова цілісність, зміст істотно спотворюється, окремі фрази не пов'язані між собою або з ситуацією. Комунікативна активність низька, переважають одно- чи двослівні реакції, часто з грубими граматичними помилками; словниковий запас різко обмежений. Завдання виконується лише за значної участі дорослого або

дитина відмовляється від виконання. Розкладання картинок та спроби побудови розповіді можливі лише в умовах активного керування з боку логопеда.

Таке рівнєве структурування дало змогу не тільки *класифікувати фактичний стан зв'язного мовлення дітей із ЗНМ*, а й окреслити напрямки подальшої корекційної роботи: для дітей з високим рівнем – акцент на ускладненні мовленнєвих завдань і розвитку мовленнєвої творчості, для дітей із середнім – на збагаченні мовних засобів та подоланні стереотипності, для дітей з низьким і початковим рівнями – на формуванні базової смислової та граматичної організації висловлювання, розвитку мотивації до мовленнєвої діяльності та підвищенні мовленнєвої самостійності [7; 21].

Таким чином, система критеріїв і рівнів, закладена в діагностичну модель констатувального етапу, забезпечила методологічно виважену основу для подальшого аналізу результатів та планування формувального експерименту, що детально висвітлюється в наступних пунктах роботи.

Підсумовуючи, діагностичний етап дав змогу всебічно оцінити мовленнєві можливості дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ, зокрема логічність і смислову завершеність висловлювання, граматичну правильність, багатство словника та рівень мовленнєвої самостійності. Це забезпечило науково виважену основу для планування подальшої формувальної роботи й дозволило встановити реальний рівень потреб дітей у корекційній підтримці, що є надзвичайно важливим для практики сучасного логопеда.

2.2. Особливості рівнів сформованості зв'язного монологічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення

Результати констатувального етапу емпіричного дослідження дали змогу комплексно оцінити рівень сформованості зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Діагностика проводилася відповідно до методичних підходів, викладених у пункті 2.1., та включала два обов'язкові завдання: *переказ прослуханого тексту і складання розповіді за серією сюжетних картинок*.

Оцінювання здійснювалося за трьома критеріями – *сміслова цілісність, лексико-граматичне оформлення висловлювання, самостійність виконання*, – що відповідають змісту та структурі мовленнєвої діяльності дітей із недорозвиненням мовлення.

У цьому пункті подано аналіз результатів першого завдання – переказу оповідання. Вони відображають не лише рівень сформованості змістової та структурної сторін висловлювання, а й здатність дитини відтворювати текст у логічній послідовності, використовувати адекватні мовні засоби й виконувати завдання без додаткового стимулювання. Результати виконання завдання «Переказ прослуханого тексту» подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Сформованість навички переказу прослуханого тексту у дітей із загальним недорозвиненням мовлення

(N=10)

№	Ім'я дитини	Сміслова цілісність (0-20)	Лексико- граматичне оформлення (0-20)	Самостійність виконання (0-20)	Сума балів (0-60)
1	Андріана К.	12	10	18	40
2	Олексій М.	6	6	18	30
3	Роман С.	10	6	6	22
4	Левко Д.	6	6	10	22
5	Данило П.	2	6	10	18
6	Тимофій Я.	12	12	10	34
7	Ірина Б.	14	8	10	32

№	Ім'я дитини	Смислова цілісність (0-20)	Лексико- граматичне оформлення (0-20)	Самостійність виконання (0-20)	Сума балів (0-60)
8	Марко Т.	6	6	6	18
9	Назар Ч.	10	12	10	32
10	Софія Л.	2	6	2	10

Аналіз таблиці засвідчує, що *переказ тексту як форма зв'язного монологічного мовлення є у більшості дітей недостатньо сформованим*. Незважаючи на індивідуальні відмінності, виявлено кілька типовий груп помилок.

Типові порушення, виявлені під час переказу:

1. *Випадання ключових смислових ланок*. Діти часто пропускали причинно-наслідкові фрагменти або суттєві елементи тексту (наприклад, зміну місця дії або мотив дій героя). Це свідчить про недостатню сформованість смислової структури висловлювання та труднощі у виділенні головного.

2. *Неадекватне використання мовленнєвих засобів*. У більшості дітей спостерігалися заміни слів, узагальнення, зайві уточнення, що не відповідають змісту. Такі порушення є характерними для дітей із загальним недорозвиненням мовлення та пов'язані з недостатньою сформованістю лексичного запасу та граматичного оформлення висловлювань.

3. *Спотворення логіки подій*. Частина дітей відтворювала події в неправильній послідовності або поєднувала несумісні фрагменти тексту. Це вказує на труднощі з утриманням сюжету та формуванням внутрішнього плану висловлювання.

4. *Неповний, уривчастий переказ*. П'ятеро дітей завершували переказ передчасно, зупиняючись після одного-двох епізодів. Це свідчить про низький

рівень сформованості навички монологічного висловлювання та обмежену мовленнєву ініціативність.

Сукупність указаних порушень узгоджується з характеристиками дітей із загальним недорозвиненням мовлення, описаними у розділі 1 та пункті 2.1., а саме:

- недостатня сформованість смислового структурування висловлювання;
- обмежений лексичний запас і граматичні труднощі;
- знижена можливість самостійної побудови зв'язного монологу;
- ситуативність мовлення та залежність від допомоги дорослого.

Таким чином, результати першого етапу діагностики підтверджують потребу в подальшому корекційно-розвитковому впливі, спрямованому на формування мовленнєвих операцій, необхідних для якісного переказу.

Результати виконання другого завдання (складання розповіді за серією сюжетних картинок). Для отримання повнішої картини сформованості зв'язного мовлення було проаналізовано результати другого діагностичного завдання – *самостійне складання розповіді за серією сюжетних картинок*. Це завдання дало змогу оцінити здатність дітей будувати власний монологічний вислів, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та дотримуватися логічної послідовності подій без опори на вже готовий мовленнєвий зразок.

Оцінювання здійснювалося за тими ж критеріями, що й у першому завданні: *смилова цілісність, лексико-граматичне оформлення висловлювання, самостійність виконання завдання*. Узагальнені результати представлено у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Результати виконання завдання «Складання розповіді за серією сюжетних картинок» дітьми з загальним недорозвиненням мовлення (N=10)

№	Ім'я дитини	Смислова цілісність (балів)	Лексико-граматичне оформлення (балів)	Самостійність виконання (балів)	Загальна сума
1	Андріана К.	10	10	20	40
2	Олексій М.	10	10	10	30
3	Роман С.	5	5	10	20
4	Левко Д.	5	5	10	20
5	Данило П.	5	5	5	15
6	Тимофій Я.	10	5	5	20
7	Ірина Б.	5	5	10	20
8	Марко Т.	5	10	10	25
9	Назар Ч.	5	10	5	20
10	Софія Л.	5	5	5	15

Аналіз отриманих даних свідчить, що більшість дітей продемонстрували недостатній рівень сформованості навички створення самостійного розгорнутого висловлювання. Лише дві дитини змогли скласти цілісні, логічні та завершені розповіді, що містили всі необхідні структурні компоненти – початок, розвиток дії та завершення подій.

Характерними для дітей із загальним недорозвиненням мовлення виявилися такі типові труднощі:

- випадання ключових смислових ланок, що порушувало загальну логіку розповіді;
- обмежений словниковий запас, що негативно впливав на різноманітність висловлювання;
- нечітке розуміння причинно-наслідкових зв'язків між зображеними подіями;

– *елементи фантазування*, коли діти створювали власний сюжет, не пов'язаний з ілюстраціями;

– *потреба у стимулюючих запитаннях*, що свідчило про труднощі у ініціюванні та підтриманні монологу.

Приклади типових розповідей, що ілюструють характер недоліків:

– «Хлопчик стоїть... кішка спить... вона полізла... впала» (Роман С.) – спостерігається відсутність логічного зв'язку між подіями, мінімальна кількість смислових компонентів.

– «Пташки сиділи... і полетіли» (Ірина Б.) – значне спрощення змісту, виділення лише одного фрагмента сюжету.

– «Киця спала на вулиці, а потім залізла на дерево» (Данило П.) – обмежений обсяг висловлювання, порушення повноти передачі подій.

Таким чином, результати виконання другого завдання підтверджують висновки попереднього аналізу: *зв'язне мовлення дітей із загальним недорозвиненням мовлення характеризується низькою сформованістю смислової, структурної та граматичної організації висловлювання.*

Для визначення рівнів сформованості зв'язного мовлення було здійснено підсумковий аналіз сумарних показників за двома завданнями. Отримані дані подано у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

**Рівні сформованості зв'язного мовлення у дітей з загальним
недорозвиненням мовлення**

(N=10)

№	Ім'я дитини	Загальна сума балів	Рівень сформованості
1	Андріана К.	80	Високий
2	Олексій М.	60	Середній
3	Роман С.	40	Низький
4	Левко Д.	40	Низький

№	Ім'я дитини	Загальна сума балів	Рівень сформованості
5	Данило П.	30	Низький
6	Тимофій Я.	50	Середній
7	Ірина Б.	50	Середній
8	Марко Т.	30	Низький
9	Назар Ч.	50	Середній
10	Софія Л.	20	Початковий

Одержані емпіричні дані засвідчують таку структуру рівнів сформованості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення:

- *високий рівень* – 1 дитина (10%);
- *середній рівень* – 4 дітей (40%);
- *низький рівень* – 4 дітей (40%);
- *початковий рівень* – 1 дитина (10%).

Ці дані демонструють загальну тенденцію: у більшості дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення сформованість зв'язного мовлення знаходиться на низькому та середньому рівнях, що свідчить про потребу у системній корекційно-логопедичній роботі (див. Рис. 2.1.).

Розподіл рівнів сформованості зв'язного мовлення у дітей з ЗНМ

Рис. 2.1. Розподіл дітей за рівнями сформованості зв'язного мовлення

Узагальнюючи результати констатувального етапу діагностики, можна стверджувати, що рівень сформованості зв'язного монологічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення загалом є недостатнім. Аналіз виконання двох діагностичних завдань – переказу художнього тексту та складання розповіді за серією сюжетних картинок – засвідчив значні труднощі у більшості дітей за всіма критеріями оцінювання: смисловою цілісністю, лексико-граматичним оформленням і самостійністю побудови висловлювання.

Розподіл рівнів сформованості зв'язного мовлення виявив таку тенденцію: лише поодинокі діти демонструють високий рівень монологічної компетентності, тоді як переважають середні та низькі показники; початковий рівень зафіксовано в окремих випадках. Типові труднощі включали пропуски смислових ланок, порушення логіки подій, граматичні помилки, обмеженість словника та залежність від допомоги дорослого.

Отримані результати вказують на необхідність розроблення і впровадження цілеспрямованої корекційно-розвивальної роботи, спрямованої на формування смислової організації висловлювання, збагачення лексико-граматичної бази та розвиток здатності до самостійного мовленнєвого висловлювання.

Висновки до розділу 2

У другому розділі було конкретизовано організаційні та методичні засади емпіричного етапу дослідження, спрямованого на вивчення особливостей зв'язного монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Окреслено базу й умови проведення констатувального експерименту, визначено його етапи, завдання та очікувані результати. Діагностичну програму побудовано на основі методики вивчення усного зв'язного мовлення М. Вашуленка, адаптованої до специфіки дітей із загальним недорозвиненням мовлення та вимог сучасної

логопедичної практики.

Сформовано систему критеріїв оцінювання зв'язного монологічного мовлення (сміслова цілісність висловлювання, лексико-граматичне оформлення, самостійність виконання завдання) та відповідні показники, що дали змогу виокремити чотири рівні його сформованості: високий, середній, низький і початковий. Для діагностики застосовано два взаємодоповнювальні завдання – переказ художнього тексту та складання розповіді за серією сюжетних картинок, що забезпечило комплексну оцінку змістової, структурно-мовленнєвої й операційної сторін монологічного висловлювання.

Результати констатувального етапу засвідчили, що в більшості дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення зв'язне монологічне мовлення сформоване недостатньо. Лише 10 % дітей продемонстрували високий рівень розвитку зв'язного мовлення, 40 % – середній, 40 % – низький, а 10 % – початковий рівень. Типовими є труднощі смислового розгортання висловлювання (випадання ключових ланок, порушення причинно-наслідкових зв'язків), обмеженість словникового запасу та граматичного оформлення, стереотипність структур висловлювання, значна залежність від допомоги дорослого під час переказу й складання розповіді.

Отримані емпіричні дані узгоджуються з теоретичними характеристиками дітей із загальним недорозвиненням мовлення, поданими у першому розділі, та підтверджують, що недостатня сформованість зв'язного монологічного мовлення є одним із провідних проявів цього порушення. Це обґрунтовує доцільність розроблення й апробації системної корекційно-розвиткової програми, спрямованої на послідовне формування смислової цілісності, лексико-граматичної організації та самостійності мовленнєвої діяльності дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення, що й стане предметом аналізу в третьому розділі роботи.

РОЗДІЛ 3

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ АРТ-ТЕРАПІЇ В ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ З РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ

3.1. Організаційно-змістові засади корекційно-розвивальної роботи з використанням елементів арт-терапії

Організація корекційно-розвивальної роботи на формувальному етапі дослідження ґрунтувалася на результатах констатувальної діагностики, представлених у розділі 2, які засвідчили переважання середнього та низького рівнів сформованості зв'язного монологічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Для більшості обстежених дошкільників були характерні труднощі у смисловому розгортанні висловлювання, порушення логічної послідовності сюжету, лексико-граматичні помилки та залежність від допомоги дорослого під час виконання мовленнєвих завдань. Це зумовило необхідність розроблення цілеспрямованої корекційно-розвивальної програми, спрямованої на підвищення рівня сформованості зв'язного мовлення, зокрема на розвиток його смислової цілісності, мовного оформлення та самостійності мовленнєвої діяльності.

Корекційно-розвивальна робота будувалася з урахуванням теоретичних положень про специфіку мовленнєвого розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення, висвітлених у розділі 1, а також діагностичного профілю, отриманого на констатувальному етапі (розділ 2). В основу програми було покладено використання елементів арт-терапії як засобу активізації мовленнєвої, уявленнєвої та емоційно-вольової сфер дитини [2; 10].

Мета корекційно-розвивальної роботи – підвищення рівня сформованості зв'язного монологічного мовлення дітей старшого

дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення шляхом інтеграції мовленнєвих завдань у різні види художньо-творчої діяльності (ізотерапію, ігротерапію та інші арт-терапевтичні техніки).

Відповідно до поставленої мети було визначено основні *завдання* корекційно-розвивальної програми:

- стимулювати розвиток смислової цілісності висловлювання (уміння виділяти головні події, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, вибудовувати сюжет);
- удосконалювати лексико-граматичне оформлення мовлення (збагачувати активний словник, формувати граматично правильні конструкції, підвищувати точність слововживання);
- підвищувати самостійність мовленнєвої діяльності (зменшувати залежність від навідних запитань дорослого, розвивати мовленнєву ініціативу, здатність до розгорнутого висловлювання);
- розвивати дрібну, загальну та артикуляційну моторику як моторну основу мовленнєвих процесів;
- збагачувати емоційно-чуттєвий досвід дитини, сприяти позитивній мотивації до мовленнєвого спілкування.

Корекційно-розвивальна програма реалізовувалася у формі спеціально організованих логопедичних занять із використанням елементів арт-терапії. Застосовувалися фронтальна, підгрупова та індивідуальна форми роботи залежно від мети конкретного заняття та рівня мовленнєвої підготовленості дітей. Заняття проводилися 2 рази на тиждень упродовж кількох місяців у межах формувального етапу експерименту; тривалість одного заняття становила в середньому 20-25 хвилин, що відповідає віковим можливостям старших дошкільників.

З огляду на це формувальний етап корекційної роботи було спроектовано відповідно до таких принципів: *системність і послідовність впливів; міжмодальність стимуляції; емоційно-образне підкріплення*

мовленнєвої активності; поєднання вербальних і невербальних каналів; опора на творчий досвід дитини; індивідуалізація і варіативність завдань.

Методологічною основою корекційної програми стало використання *елементів арт-терапії* – ізотерапії, ігротерапії, тістоластики, технік нетрадиційного малювання, сюжетно-образного конструювання – як засобів активізації комунікативної, емоційно-вольової й мовленнєвої сфер дитини. Емоційно-образна природа арт-терапевтичних впливів створює умови для м'якої, ненав'язливої стимуляції висловлювання: дитина говорить не «тому що потрібно», а тому що має потребу розповісти про створений нею образ, малюнок, персонажа чи композицію.

Арт-терапія як психолого-педагогічна технологія виступає ефективним засобом розвитку зв'язного мовлення завдяки:

- *активації уяви та образного мислення, які забезпечують змістотворення;*
- *розвитку дрібної моторики, тісно пов'язаної зі становленням мовленнєвої функції;*
- *зниженню мовленнєвої тривожності, що є характерною для дітей з недорозвиненням мовлення;*
- *стимулюванню спонтанного мовлення, яке в арт-терапевтичному середовищі виникає природно, без примусу;*
- *формуванню здатності до монологічного висловлювання на основі власного продукту діяльності (малюнка, аплікації, ліпленої фігури тощо).*

У процесі роботи застосовувалися *фронтальна, підгрупова та індивідуальна* форми організації, що забезпечувало гнучке поєднання групової культурно-творчої взаємодії та індивідуального мовленнєвого супроводу. Корекційно-розвивальна програма складалася з двох структурних етапів: підготовчого та основного.

Арт-терапевтичний компонент корекційно-розвивальної програми. У якості провідного засобу корекційного впливу було обрано елементи арт-терапії, насамперед ізотерапію (різні види малювання, аплікації,

тістопластика) у поєднанні з ігровими прийомами. Арт-терапія розглядається як метод психологічного й педагогічного впливу, що ґрунтується на використанні художньо-творчої діяльності для самовираження, емоційної розрядки та розвитку комунікативних можливостей дитини [2, с. 41-43]. Для дітей із загальним недорозвиненням мовлення важливо, що візуальні образи, рухи рук, тактильні відчуття та емоційні переживання під час творчого процесу створюють природний контекст для мовленнєвої активності: дитина має про що розповісти, що описати, що назвати та прокоментувати.

Ізотерапія як різновид арт-терапії передбачає використання різних технік образотворчої діяльності (малювання фарбами, пальчиковий живопис, малювання долоньками, аплікація, тістопластика, малювання сухим листям, сипучими матеріалами, предметами навколишнього середовища тощо). Ці техніки забезпечують:

- інтенсивний розвиток дрібної моторики рук, координації рухів «око – рука»;
- активізацію сенсорного досвіду (колір, форма, фактура, просторове розташування);
- створення багатого емоційно-образного поля, яке стимулює виникнення власних сюжетів та висловлювань дитини;
- можливість поєднання невербальної та вербальної активності (дитина спочатку творить образ, а потім описує його, відповідає на запитання, придумує історію).

Саме тому в розробленій програмі кожне творче завдання має обов'язкову мовленнєву складову: опис власного малюнка чи аплікації, відповіді на запитання логопеда, складання короткої розповіді або переказу за створеним зображенням, добір назв, характеристик, епітетів тощо. Такий інтегрований підхід дає змогу одночасно впливати на мовленнєву, моторну й емоційно-особистісну сфери дитини [8; 21].

Структура та етапи корекційно-розвивальної роботи. Зміст корекційно-розвивальної програми був структурований за двома взаємопов'язаними етапами:

1. *Підготовчий етап* – спрямований на формування в дітей позитивного ставлення до творчих видів діяльності, розгортання сенсомоторної та емоційної бази для подальшої цілеспрямованої роботи зі зв'язним мовленням. На цьому етапі арт-терапевтичні завдання інтегрувалися в різні види занять (заняття з малювання, аплікації, ліплення тощо). Мовленнєві вимоги були відносно простими: назвати зображене, дати короткий опис, відповісти на запитання логопеда, добрати окремі слова чи словосполучення.

2. *Основний етап* – орієнтований на систематичний розвиток зв'язного монологічного мовлення шляхом поступового ускладнення мовленнєвих завдань: від короткого опису до розгорнутої розповіді, від репродуктивного переказу до елементів творчого переосмислення сюжету. Арт-терапевтичні техніки на цьому етапі виступали як опора для побудови цілісних висловлювань (малювання за прочитаним текстом, створення образу персонажа й його вербальний портрет, сюжетне малювання на основі власного досвіду тощо).

Нижче подано узагальнену характеристику змісту роботи на підготовчому етапі корекційно-розвивальної програми, в процесі реалізації якого у мовленнєві заняття інтегрувалися окремі арт-терапевтичні прийоми (див. *Додатки Б-Е*), що були спрямовані на:

- розвиток дрібної моторики та координації «око–рука»;
- стимуляцію уяви, образотворчої діяльності й здатності до сюжетотворення;
- формування емоційно забарвленої мотивації до висловлювання;
- активізацію словника (іменники, прикметники, дієслова, узгодження, прийменникові конструкції);
- розвиток діалогічних умінь.

У таблиці 3.1 подано узагальнений зміст завдань підготовчого етапу (див. Додаток А).

Таблиця 3.1.

**Зміст корекційно-розвивальних завдань на підготовчому етапі
використання елементів арт-терапії**

Мета корекційної роботи	Зміст творчого завдання та мовленнєві дії дитини
Розвиток зв'язного мовлення й уяви	Методика: малювання акварельними фарбами. Дітям пропонується зобразити улюблені предмети чи місця. Після виконання малюнка дитина називає зображене, відповідає на запитання логопеда та дає короткий опис (колір, розмір, розташування, настрій).
Формування діалогічного мовлення та уяви	Методика: аплікація з обрізків паперу. Дитина створює будь-який образ із запропонованих форм. Після завершення роботи логопед організовує міні-діалог: уточнювальні запитання щодо того, що зображено, де може «жити» персонаж, що він робить тощо.
Удосконалення смислової цілісності висловлювання, розвиток уяви	Методика: малювання аквареллю по вологому аркушу. Дітям пропонують намалювати героя (тварину, казкового персонажа). Після малювання дитина описує героя, його колір, настрій, дії, відповідає на запитання «Що з ним може статися далі?».
Розвиток зв'язного мовлення, творчої уяви та образного мислення	Методика: «плями» (симетричні відбитки фарби). Діти наносять фарбу на аркуш, складають його навпіл, розгортають і розглядають отримане зображення. Потім добирають варіанти того, на що

Мета корекційної роботи	Зміст творчого завдання та мовленнєві дії дитини
	схожа «пляма», домальовують деталі й складають коротку усну розповідь.
Розвиток монологічного мовлення та сенсомоторної координації	Методика: тістопластика (солоне тісто). Діти ліплять улюблену домашню тварину. Після виконання завдання кожна дитина презентує свій виріб: називає тварину, її частини тіла, розповідає, де вона живе, що любить робити.
Активізація мовленнєвої ініціативи, розширення словника	Методика: «мараня» (вільне лінійне малювання). Діти створюють довільні лінійні композиції, у яких потім «відшуковують» знайомі образи (тварин, предмети тощо). Далі дитина дає їм назву, описує та складає коротке оповідання за малюнком.
Удосконалення описового мовлення, розвиток спостережливості	Методика: «розмальовки Таро Гомі». Дітям пропонується доповнити відсутні деталі на напівготових ілюстраціях, розфарбувати їх і відповісти на запитання логопеда (хто зображений, що робить, який має настрій тощо).
Формування просторових уявлень та зв'язного опису	Методика: малювання сухим листям або сипучими матеріалами. Діти наносять клей на аркуш, посипають його подрібненим листям або крупами, створюючи зображення (дерево, пейзаж, тварину). Після цього складають усний опис власного малюнка.
Розвиток мовленнєвої ініціативи та креативності	Методика: малювання предметами навколишнього середовища. Діти обирають нестандартний «інструмент» (гумову іграшку,

Мета корекційної роботи	Зміст творчого завдання та мовленнєві дії дитини
	кубик, губку, нитку тощо) для створення композиції й надалі пояснюють, що саме вони зобразили, чому обрали цей спосіб, описують кольори та форми.

Зміст підготовчого етапу був спрямований на створення сприятливих умов для подальшої спеціалізованої роботи над зв'язним мовленням: діти поступово звикали до поєднання творчих завдань із вербалізацією власних дій і результатів, розширювали словниковий запас, опановували прості форми опису, відповідей на запитання, коротких розповідей за власними зображеннями.

На *основному етапі* (його зміст детально конкретизується у наступних пунктах розділу) відбувалося цілеспрямоване формування зв'язного монологічного мовлення на основі вже опанованих дітьми арт-терапевтичних технік. Завдання ускладнювалися: від опису окремого предмета – до побудови розгорнутого сюжету, від простого найменування дій – до зв'язного переказу й творчого оповідання.

Основний зміст роботи включав такі види діяльності:

1. *Створення аплікацій за описом персонажа* – (див. Додаток Ж).
Корекційний акцент: узагальнення ознак, розширення словника, формування тексту-опису.

2. *Малювання пейзажу за словесним описом* – (див. Додаток З).
Корекційний акцент: розвиток здатності відтворювати сюжет, формувати причинно-наслідкові зв'язки.

3. *Ілюстрація художнього тексту* – (див. Додаток І).
Корекційний акцент: формування уміння виділяти головні події, будувати зв'язний переказ та розповідь за власним малюнком.

4. *Вільне сюжетне малювання та складання власної історії* – (див. Додаток К). Корекційний акцент: розвиток мовленнєвої ініціативності, творчої уяви, особистісного смислотворення.

5. *Тістопластика як засіб образно-моторного моделювання* – (див. Додаток Л). Корекційний акцент: активізація словника, формування опису, побудова короткого оповідання.

6. *Нетрадиційні техніки малювання (пальчикова техніка, друкування, сипучі матеріали)* – (див. Додатки М-О). Корекційний акцент: збагачення мовленнєвого досвіду через емоційно насичені сенсорні враження, розвиток коментувального мовлення.

Підсумок організаційно-змістових засад. Аналіз корекційно-розвивальної програми засвідчує, що *елементи арт-терапії забезпечили системну стимуляцію всіх основних компонентів зв'язного мовлення:*

- смислової цілісності;
- логіко-послідовного структурування тексту;
- граматичного оформлення;
- мовленнєвої самостійності;
- емоційно-комунікативної активності.

Опора на образотворчу діяльність дозволила дітям із ЗНМ висловлюватися на основі створеного власноруч продукту, що значно підвищило мотивацію, знизило тривожність та підсилювало мовленнєву ініціативність.

Представлена система роботи стала фундаментом для наступного етапу – *оцінювання ефективності арт-терапевтичних впливів*, що розкривається у підпункті 3.2.

3.2. Оцінювання ефективності арт-терапевтичних впливів у розвитку зв'язного мовлення дошкільників із ЗНМ

Оцінювання результативності корекційно-розвивальної програми, описаної у підпункті 3.1, здійснювалося на формульовальному етапі емпіричного дослідження шляхом повторного застосування діагностичної методики вивчення усного зв'язного мовлення М. Вашуленка.

Повторна діагностика проводилася за тими самими завданнями (переказ прослуханого тексту, складання розповіді за серією сюжетних картинок) і критеріями оцінювання, що були використані на констатувальному етапі (смилова цілісність, лексико-граматичне оформлення, самостійність виконання), що забезпечує коректність порівняння результатів у динаміці.

Повторна діагностика навички переказу прослуханого тексту. Після завершення циклу занять з використанням елементів арт-терапії було здійснено повторне обстеження сформованості навички переказу художнього тексту. Узагальнені дані подано в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

**Динаміка сформованості навички переказу прослуханого тексту у дітей із загальним недорозвиненням мовлення
(повторна діагностика, N = 10)**

№	Ім'я дитини	Смилова цілісність (0-20)	Лексико- граматичне оформлення (0-20)	Самостійність виконання (0-20)	Сума балів (0-60)
1	Андріана К.	10	10	20	40
2	Олексій М.	10	10	20	40
3	Роман С.	10	10	10	30
4	Левко Д.	10	10	10	30
5	Данило П.	5	10	10	25
6	Тимофій Я.	15	10	15	40
7	Ірина Б.	15	10	10	35

№	Ім'я дитини	Смислова цілісність (0-20)	Лексико- граматичне оформлення (0-20)	Самостійність виконання (0-20)	Сума балів (0-60)
8	Марко Т.	10	5	10	25
9	Назар Ч.	10	10	15	35
10	Софія Л.	5	5	5	15

Порівняння з початковими показниками засвідчує позитивну динаміку за всіма трьома критеріями. Значна частина дітей продемонструвала:

- більш повне відтворення змісту тексту з меншим випаданням ключових смислових ланок;
- зменшення кількості грубих аграматизмів і лексичних замін, неадекватних змісту;
- підвищення рівня самостійності: більшість дошкільників виконували завдання без постійної стимулюючої допомоги дорослого, обмежуючись поодинокими навідними запитаннями.

У дітей із загальним недорозвиненням мовлення переказ набув більшої структурованості: чіткіше виділявся початок, розвиток дії та завершення, зменшилася кількість уривчастих, незавершених висловлювань. Хоча окремі діти (зокрема Софія Л., Данило П.) все ще демонстрували труднощі у смислового розгортанні тексту й потребували підтримки, загальна групова тенденція свідчить про істотне посилення монологічної мовленнєвої активності.

Повторна діагностика навички складання розповіді за серією сюжетних картинок. Для оцінювання здатності дітей самостійно будувати зв'язне висловлювання на основі сюжетного зображального матеріалу було повторно проведено завдання зі складання розповіді за серією картинок. Результати подано в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Динаміка сформованості навички складання розповіді за серією сюжетних картинок у дітей із загальним недорозвиненням мовлення (повторна діагностика, N = 10)

№	Ім'я дитини	Смислова цілісність (0-20)	Лексико-граматичне оформлення (0-20)	Самостійність виконання (0-20)	Сума балів (0-60)
1	Андріана К.	15	10	20	45
2	Олексій М.	10	10	20	40
3	Роман С.	10	10	10	30
4	Левко Д.	10	5	15	30
5	Данило П.	10	10	10	30
6	Тимофій Я.	10	5	10	25
7	Ірина Б.	10	10	10	30
8	Марко Т.	10	10	10	30
9	Назар Ч.	10	10	5	25
10	Софія Л.	10	5	10	25

Отримані показники свідчать про те, що після реалізації корекційно-розвивальної програми істотно зросла здатність дітей:

- самостійно встановлювати послідовність подій, відтворювати причинно-наслідкові зв'язки між ними;
- будувати більш розгорнуті, логічно послідовні оповіді з мінімальною кількістю пропусків суттєвих елементів сюжету;
- опиратися на власний образотворчий продукт як на смислову опору для монологічного висловлювання.

Якщо на констатувальному етапі для більшості респондентів було характерним звуження змісту до одного-двох фрагментів сюжету, фантазування, не пов'язане зі змістом картинок, або потреба у значній допомозі дорослого, то після впровадження елементів арт-терапії переважна частина дітей демонструє здатність:

- самостійно розкласти картинки в логічній послідовності;
- дати розповідь, що включає початок, розвиток дії та її завершення;
- використовувати більш різноманітні мовні засоби для опису персонажів, дій та станів.

Особливо показовою є позитивна динаміка у дітей, які на початковому етапі належали до групи з низьким і початковим рівнями сформованості зв'язного мовлення: їхні висловлювання стали об'ємнішими, зменшилася кількість грубих порушень зв'язності, підвищилася мовленнєва ініціативність.

Рівні сформованості зв'язного мовлення на формувальному етапі. Для інтегральної оцінки ефективності арт-терапевтичних впливів було узагальнено сумарні показники за двома завданнями (переказ тексту, складання розповіді за серією сюжетних картинок) і визначено рівні сформованості зв'язного мовлення відповідно до критеріїв, окреслених у підпункті 2.1.

Отримані результати подано у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4.

Рівні сформованості зв'язного мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення на формувальному етапі

(N = 10)

№	Ім'я дитини	Загальна сума балів (0-120)	Рівень сформованості
1	Андріана К.	85	Високий
2	Олексій М.	80	Високий
3	Роман С.	60	Середній

№	Ім'я дитини	Загальна сума балів (0-120)	Рівень сформованості
4	Левко Д.	60	Середній
5	Данило П.	55	Середній
6	Тимофій Я.	65	Середній
7	Ірина Б.	65	Середній
8	Марко Т.	55	Середній
9	Назар Ч.	60	Середній
10	Софія Л.	40	Низький

Для узагальнення кількісних змін, зафіксованих після проведення формувальної програми, було здійснено розподіл дітей за рівнями сформованості зв'язного мовлення. Структура рівнів сформованості зв'язного мовлення на формувальному етапі має такий вигляд:

- високий рівень – 2 дітей (20 %);
- середній рівень – 7 дітей (70 %);
- низький рівень – 1 дитина (10 %);
- початковий рівень – не зафіксовано.
-

У порівнянні з констатувальними даними (10 % – високий рівень, 40 % – середній, 40 % – низький, 10 % – початковий) спостерігається чітко виражена позитивна динаміка:

- зросла частка дітей з високим рівнем сформованості зв'язного мовлення;
- істотно збільшилася частка дітей із середнім рівнем за рахунок переходу респондентів з низького й початкового рівнів;
- зникла група з початковим рівнем, тоді як кількість дітей із низьким рівнем зменшилася до мінімуму.

На рисунку 3.2 подано структуру отриманих показників, що дає змогу візуально оцінити зрушення у мовленнєвому розвитку дошкільників із ЗНМ.

Рівні сформованості зв'язного мовлення на формувальному етапі

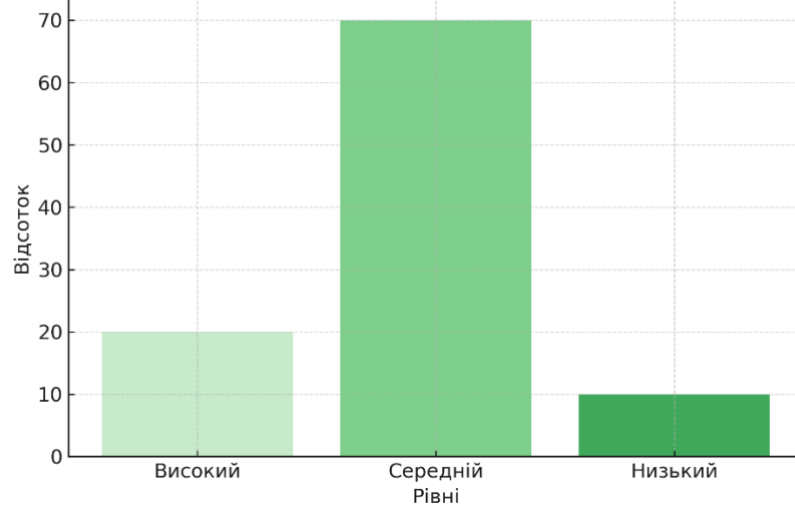

Рисунок 3.2. Рівні сформованості зв'язного мовлення на формувальному етапі

Графічне відображення змін рівнів сформованості зв'язного мовлення на формувальному етапі та у порівнянні з констатувальним етапом подано на рис. 3.2 та рис. 3.3.

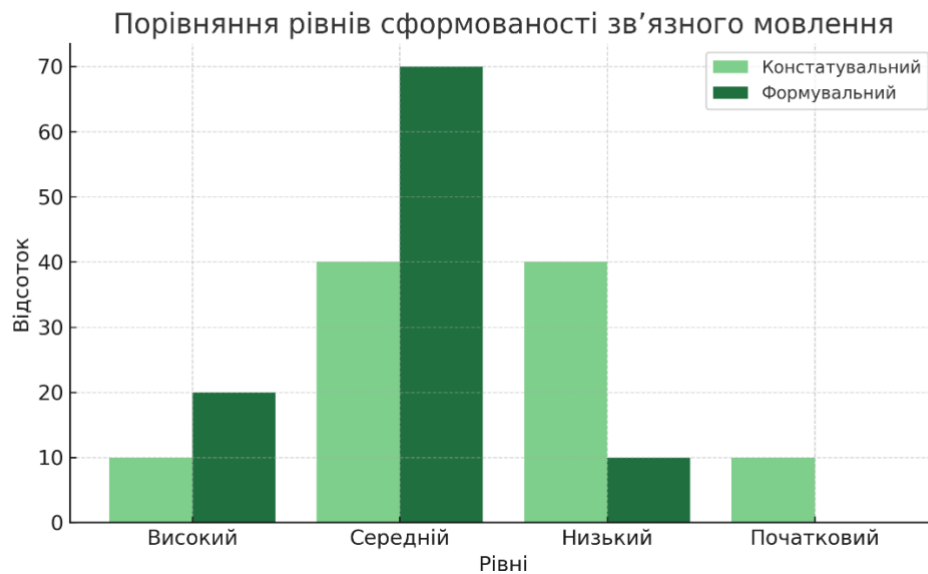

Рисунок 3.3. Порівняння рівнів сформованості зв'язного мовлення (констатувальний / формувальний етапи)

Узагальнюючи результати повторної діагностики, можна стверджувати, що впроваджена програма корекційно-розвивальної роботи з використанням елементів арт-терапії засвідчила переконливу ефективність щодо розвитку зв'язного монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Отримані емпіричні дані демонструють чітку позитивну динаміку:

- *кількісні показники*: збільшення сумарних індивідуальних балів, зростання частки дітей із високим та середнім рівнями сформованості мовлення, зменшення кількості дітей із низьким та початковим рівнями;

- *структурні зрушення у групі*: підвищення загального профілю монологічного мовлення, що відображається у перерозподілі рівнів сформованості;

- *якісні мовленнєві зміни*: покращення смислової цілісності висловлювання, зменшення аграматизмів, підвищення зв'язності та логічної послідовності, формування навички виділяти головний зміст, а також зростання самостійності та ініціативності дітей під час виконання завдань.

Особливої уваги заслуговує той факт, що найбільш помітні поліпшення зафіксовано у дітей, які на констатувальному етапі демонстрували середній та низький рівні розвитку мовлення, що свідчить про чутливість запропонованої програми до потреб дітей із різними стартовими можливостями.

Таким чином, арт-терапевтичний підхід, інтегрований у логопедичні заняття, може розглядатися як дієвий інструмент оптимізації розвитку зв'язного мовлення дошкільників із ЗНМ. Застосовані методи ізотерапії, ігротерапії та роботи з різними художніми матеріалами забезпечили комплексний вплив на мовленнєві, когнітивні та емоційно-вольові компоненти мовленнєвої діяльності, що створює підґрунтя для подальшого вдосконалення програм корекційно-логопедичної роботи. Загальні висновки щодо потенціалу арт-терапії та перспектив її використання у практиці логопедичної допомоги будуть узагальнені у завершальному розділі

дослідження.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі кваліфікаційної роботи теоретично обґрунтовано та практично реалізовано корекційно-розвивальну програму розвитку зв'язного монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення засобами арт-терапії. На основі аналізу наукових джерел та результатів констатувального етапу визначено організаційно-змістові засади такої роботи: мету, завдання, принципи, форми організації (фронтальна, підгрупова, індивідуальна), логіку підготовчого й основного етапів; схарактеризовано провідні арт-терапевтичні техніки (різновиди ізотерапії, тістопластика, малювання сипучими матеріалами, техніки «марання», «малювання предметами навколишнього простору», завдання за ілюстраціями Таро Гомі тощо) та їхній вплив на смислову, граматичну й мотиваційно-вольову складові мовленнєвої діяльності. Практичний компонент розділу конкретизовано добором змісту занять, структурою вправ та завдань, а також розробкою комплексу занять, поданих у додатках до роботи.

Повторна діагностика, проведена за методикою М. Вашуленка після реалізації програми, засвідчила статистично та педагогічно значущі позитивні зрушення у сформованості зв'язного мовлення дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Кількісний аналіз показав перерозподіл дітей за рівнями: частка високого рівня зросла з 10 % до 20 %, частка середнього рівня – з 40 % до 70 %, водночас кількість дітей з низьким рівнем зменшилася з 40 % до 10 %, а випадки початкового рівня не зафіксовано. Якісний аналіз мовлення продемонстрував підвищення смислової цілісності висловлювань, упорядкованість сюжетної лінії, зменшення кількості аграматизмів, розширення активного словника, зростання мовленнєвої ініціативності та самостійності при виконанні завдань переказу й складання розповідей.

Таким чином, результати формувального етапу переконливо свідчать про ефективність розробленої корекційно-розвивальної програми з використанням елементів арт-терапії як засобу цілеспрямованого впливу на розвиток зв'язного монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Зміст, форми й методи запропонованої програми можуть бути рекомендовані для застосування в практиці вчителів-логопедів закладів дошкільної освіти, інклюзивно-ресурсних центрів та центрів розвитку дитини, а також слугувати підґрунтям для подальших наукових пошуків, спрямованих на удосконалення технологій логопедичної допомоги дітям із порушеннями мовленнєвого розвитку.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі теоретично обґрунтовано й емпірично перевірено ефективність використання елементів арт-терапії в логопедичній роботі з розвитку зв'язного монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. У цілому дослідження полягало в поєднанні теоретичного аналізу проблеми, діагностики рівнів зв'язного мовлення та розроблення й апробації корекційно-розвивальної програми арт-терапевтичної спрямованості. Узагальнення отриманих результатів дало змогу сформулювати такі висновки.

1. На основі аналізу наукових джерел уточнено зміст базових понять дослідження: «зв'язне монологічне мовлення», «комунікативна компетентність дошкільника», «загальне недорозвинення мовлення», «арт-терапія», «ізотерапія» тощо. Систематизовано уявлення вітчизняних і зарубіжних дослідників щодо структурних компонентів зв'язного мовлення, його вікових норм у старшому дошкільному віці та специфіки порушень при загальному недорозвиненні мовлення. Узагальнено підходи до класифікації дітей із загальним недорозвиненням мовлення та окреслено психолого-педагогічні особливості цієї категорії дошкільників.

2. Визначено та описано специфічні особливості зв'язного монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення: порушення логічної послідовності тексту, фокусування на другорядних деталях при недостатній представленості головних подій, пропуски та повтори смислових фрагментів, переважання коротких малоінформативних речень, виражені лексико-граматичні труднощі, знижена самостійність побудови висловлювання. Показано, що ці характеристики суттєво обмежують комунікативну активність та мовленнєву ініціативність дітей.

3. Проаналізовано зміст програми «Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення»

(І. Кравцова та ін.) у частині розвитку зв'язного мовлення дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. Уточнено, які форми (малогрупові логопедичні заняття), напрями (лексичний, лексико-граматичний, комунікативний) та види логорозвиткових вправ доцільно інтегрувати з арт-терапевтичними методами в сучасній логопедичній практиці.

4. Обґрунтовано організаційні засади емпіричного етапу дослідження, що включав констатувальний та формувальний етапи. Дослідження проведено на базі закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу №10 «Попелюшка» Чернівецької міської ради за участю *10 дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення*. Для діагностики рівнів сформованості зв'язного монологічного мовлення використано авторську методику М. Вашуленка, адаптовану до завдань дослідження. Визначено три критерії оцінювання (сміслова цілісність, лексико-граматичне оформлення, самостійність виконання) та чотири рівні сформованості (високий, середній, низький, початковий), надано їх кількісну й якісну характеристику.

5. Результати констатувального етапу засвідчили, що у вибірці дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення переважають *середній та низький рівні* розвитку зв'язного мовлення. Було встановлено, що *10 % дітей мають високий рівень сформованості зв'язного монологічного мовлення, 40 % – середній, 40 % – низький, 10 % – початковий рівень*. Якісний аналіз показав наявність стійких труднощів у смислового структуруванні висловлювання, виборі адекватних лексичних засобів, дотриманні граматичних норм та самостійній побудові розгорнутого монологу як при переказі тексту, так і під час складання розповіді за серією сюжетних картинок.

6. Теоретично обґрунтовано та розроблено організаційно-змістову модель корекційно-розвивальної роботи з використанням елементів арт-терапії, спрямованої на розвиток зв'язного монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Запропонована модель включає *підготовчий етап* (інтеграція окремих арт-терапевтичних завдань у різні види діяльності) та *основний етап* (система спеціально організованих логопедичних занять із використанням ізотерапії, тістопластики, нетрадиційних технік малювання, методик «мараня», Таро Гомі, малювання сипучими матеріалами, предметами навколишнього середовища тощо). Показано, що опора на власний творчий продукт дитини (малюнок, аплікація, виріб) створює потужний стимул для побудови зв'язного висловлювання.

7. На формувальному етапі експерименту впроваджено комплекс логопедичних занять із використанням елементів арт-терапії, зміст яких було узгоджено з віковими можливостями дітей та рівнем їхнього мовленнєвого розвитку. Заняття були спрямовані на формування вміння розгортати сюжет, послідовно передавати події, виділяти головне та другорядне, добирати адекватні мовні засоби, удосконалювати граматичну правильність і самостійність висловлювання.

8. Результати повторної діагностики за методикою М. Вашуленка засвідчили позитивну динаміку рівнів сформованості зв'язного мовлення. Після завершення формувального етапу *20 % дітей досягли високого рівня розвитку зв'язного мовлення, 70 % – продемонстрували середній рівень, 10 % – залишилися на низькому рівні; початковий рівень не був зафіксований у жодної дитини*. Таким чином, відбулося суттєве зниження частки дітей з низьким і початковим рівнями та збільшення частки дітей із середнім і високим рівнями сформованості зв'язного монологічного мовлення.

9. Якісний аналіз мовлення дітей після формувального впливу показав зменшення кількості аграматизмів, скорочення випадків спотворення логіки сюжету та пропусків смислових ланок, зростання обсягу та інформативності висловлювань, більш чітке дотримання послідовності подій. Діти стали активніше ініціювати мовленнєву діяльність, охочіше коментувати власні малюнки та вироби, частіше використовували розгорнуті речення, що свідчить про підвищення їхньої комунікативної компетентності.

Перспективи подальших досліджень убачаються у:

- розширенні вибірки та проведенні дослідження за участю контрольної групи для більш чіткого зіставлення ефективності арт-терапевтичних впливів із традиційними логопедичними методами;
- вивченні довготривалих ефектів арт-терапевтичної програми (відстрочений контроль) та її впливу на навчальну готовність дітей до школи;
- адаптації розробленої програми для дітей з іншими формами мовленнєвих порушень (фонетико-фонематичне недорозвинення, ринологія, дизартрія тощо);
- інтеграції арт-терапевтичних методик з іншими сучасними технологіями (ігрова терапія, казкотерапія, цифрові освітні ресурси) з метою комплексної підтримки розвитку мовлення та особистості дитини.

У цілому результати дослідження підтверджують, що цілеспрямоване використання елементів арт-терапії в логопедичній роботі є ефективним засобом розвитку зв'язного монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення та має значний потенціал для подальшого впровадження у практику спеціальної та інклюзивної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анастасова Н. М., Соснова К. О. Розвиток дрібної моторики рук дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення засобами ізотерапії // *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions: papers of the 11th International Scientific Conference, December 20, 2019, Stuttgart, Germany*. 2019. С. 125–129.
2. Бабій І. В. Ізотерапія у роботі гувернера-дефектолога // *Вісник Науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки*. Умань: ВПЦ «Візаві», 2020. Вип. VI. С. 80–82.
3. Бережна Т. М. (упор.) *Навчально-методичний посібник для студентів педагогічних вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації (для спеціальності 5.01010101 Дошкільна освіта)*. Донецьк, 2012. 664 с.
4. Боряк О. В. Теорія і практика формування мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку : дис. ... д-ра пед. наук. 2019. URL: <http://surl.li/nfvdw> (дата звернення: 24.10.2025).
5. Брушневська І. Дослідження стану сформованості лексики у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвиненням мовлення // *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2017. № 3. С. 39–44.
6. Брушневська І. М., Рібцун Ю. В. *Комунікативний компонент мовленнєвої діяльності у дітей: діагностичний комплекс*. Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2020. 144 с.
7. Вашуленко М. С. Дослідження стану сформованості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ // *Дидактичні та методичні завдання розвитку мовлення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : зб. наук. праць*. Київ: ФОП «НВП Професіонал», 2018. С. 11–18.
8. Дермельова В. Ю. Ізотерапія в навчально-виховному логокорекційному процесі осіб із загальним недорозвиненням мовлення //

Актуальні проблеми корекційної педагогіки, психології та реабілітації : матеріали I Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (14.02.2017 р., м. Суми). Суми: ФОП Цьома С. П., 2017. С. 51–53.

9. Дичок Т. П., Глеваська С. Розвиток комунікативної сфери дітей із загальним недорозвиненням мовлення за допомогою пісочної анімації // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія.* 2017. Вип. 8, т. 1. С. 30–35.

10. Дичок Т. Творчий розвиток дітей із загальним недорозвиненням мовлення за допомогою пісочної анімації // *Психолого-педагогічний супровід гармонійного розвитку дитини в загальноосвітніх закладах : зб. матер. регіон. наук.-метод. семінарів.* Умань: ФОП Жовтий, 2017. Вип. II. С. 36–40.

11. Замелюк М. М., Магдисюк Л. М. Майстерність арт-терапії в роботі з дітьми дошкільного віку // *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series «Pedagogy and Psychology».* 2021. Vol. 7, no. 2. P. 79–85. DOI: [https://doi.org/10.52534/msu-pp.7\(2\).2021.79-85](https://doi.org/10.52534/msu-pp.7(2).2021.79-85)

12. Казка «Мишка-хитрунка та Котик-мурчик» [Електронний ресурс]. URL: <http://surl.li/nfxjx> (дата звернення: 24.10.2025).

13. Касілова Л. С. Корекційно-розвивальна робота з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення // *Таврійський вісник освіти.* 2013. № 3. С. 56–60.

14. Королук Т., Ярмола О. Характеристика стану зв'язного мовлення дітей 4–5 років із загальним недорозвиненням мовлення III рівня // *Вісник Львівського університету. Серія: Педагогічна.* 2012. Вип. 28. С. 74–78.

15. Кравцова І. В., Стахова Л. Л. Програма «Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення». Тернопіль: Мандрівець, 2020. 80 с.

16. Курєнкова А. В. Інноваційні технології мовленнєвого розвитку дітей з ЗНМ в роботі вчителя-логопеда // *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2023. Вип. 62, т. 2. С. 248–254. URL: <http://surl.li/nfvdg> (дата звернення: 24.10.2025).

17. Логвиненко Т. Використання засобів арт-педагогіки та арт-терапії у

соціально-педагогічній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами // *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 5(5). С. 273–280.

18. Конопляста С. Ю., Сак Т. В. *Логопсихологія : навч. посіб.* / за ред. М. К. Шеремет. Київ: Знання, 2010. 293 с.

19. Лось Н. І., Колишкін О. В. Особливості використання логопедичних технологій в процесі творчого зв'язного мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення // *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців : зб. наук. праць*. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. Вип. 6. С. 273–279.

20. Мальцева Ю. О., Зелінська-Любченко К. О. Методика дослідження стану зв'язного мовлення дітей із ЗНМ середнього дошкільного віку [Електронний ресурс]. URL: <http://surl.li/nfvdk> (дата звернення: 24.10.2025).

21. Малярчук А. Я. *Обстеження мовлення дітей : дидактичний матеріал*. Київ: Літера ЛТД, 2002. 104 с.

22. Маркозова А., Міщенко О. Використання елементів арт-терапії у профілактичній роботі із запобігання розвитку дисграфії у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення третього рівня // *Grail of Science*. 2023. № 29. С. 273–280.

23. Нагорна А. О. Особливості словника дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення // *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації : матеріали X Всеукр. заочної наук.-практ. конф. з міжнар. участю (18.11.2021 р., м. Суми)*. Суми: ФОП Цьома С. П., 2021. С. 152–158.

24. Назаренко Н. Ю., Висоцька А. М. Застосування методів арт-терапії в логопедичній роботі з дітьми дошкільного віку [Електронний ресурс]. 2021. С. 1–7. URL: <http://surl.li/cenfng> (дата звернення: 24.10.2025).

25. Піроженко Т. О. *Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини : монографія*. Київ: Нора-прінт, 2002. 309 с.

26. Прийма В. О., Науменко Н. В. Корекційна робота з дітьми дошкільного віку з ЗНМ засобами арт-терапії // *Харківський природничий форум : зб. тез VI Міжнар. конф. молодих учених (18–19.05.2023 р.)*. Харків:

ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2023. С. 311–313.

27. Рібцун Ю. В. *Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ : програмно-методичний комплекс*. Київ: Освіта України, 2011. 292 с.

28. Рібцун Ю. В. *Мовленнєва картка обстеження дітей четвертого року життя із ЗНМ*. Київ: Освіта України, 2010. 12 с.

29. Смаль І. П. Психолого-педагогічна допомога дітям дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення методами арт-терапії // *European scientific congress : the 1st International scientific and practical conference (February 20–22, 2023)*. Barca Academy Publishing, Madrid, Spain, 2023. С. 314–319.

30. Степанова О. Формування зв'язного мовлення в дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення у спеціальних закладах освіти // *New pedagogical thought*. 2021. Т. 105, № 1. С. 120–123.

31. Сюгай Є. В., Чекан О. І. Діти із загальним недорозвиненням мовлення, їх рівні // *Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Мукачєво, 14–15.05.2020 р.)*. Мукачєво: Вид-во МДУ, 2020. С. 220–223.

32. Тарасун В. В. *Логодидактика : навч. посіб. для вищ. навч. закл.* Київ: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2004. 348 с.

33. Трофименко Л. І. *Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ*. Київ: ПП «Актуальна освіта», 2013. 108 с.

34. Трофименко Л. І. *Шляхи подолання загального недорозвинення мовлення у дітей дошкільного віку : монографія*. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 104 с.

35. Трофименко Л. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II–III ступенів // *Дефектологія*. 2007. № 3. С. 34–40.

36. Федій О. А. *Естетотерапія : навчальний посібник*. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 256 с.

37. Хижна О., Сакалюк О., Куцин Е. *Арт-педагогіка і арт-терапія в*

соціальній реабілітації дітей. Київ: КНТ, 2023. 148 с.

38. Чекан О. І., Дочинець Г. Д., Вовчок В. М. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення дітей із ЗНМ в ігровій діяльності // *Наука майбутнього : збірник наук. праць студентів, аспірантів та молодих учених*. Мукачево: РВВ МДУ, 2022. Вип. 1(9). С. 163–169.

39. Чепка О. І. Ігрові технології в корекційно-розвитковій роботі з дітьми з тяжкими порушеннями мовлення // *Psychological and Pedagogical Problems of Modern School*. 2023. № 2(10). С. 57–66. DOI: [https://doi.org/10.31499/2706-6258.2\(10\).2023.290571](https://doi.org/10.31499/2706-6258.2(10).2023.290571)

40. Шеремет М. К. *Логопедія : підручник*. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.

41. Шеремет М. К., Мартиненко І. В. *Хрестоматія з логопедії : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів*. Київ: КНТ, 2006. 360 с.

42. Ansari R., Chiat S., Newton C., Johnson J., Rodrigues V. Vocabulary interventions for children with developmental language disorder: A systematic review // *Frontiers in Psychology*. 2025. Vol. 16. Article 1517311. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1517311>

43. Bazulevska O. The use of elements of art therapy in corrective-developing work with children // *Dnipro Academy of Continuing Education Herald. Series: Philosophy, Pedagogy*. 2022. Vol. 1, no. 1. P. 62–65. DOI: <https://doi.org/10.54891/2786-7005-2022-1-11>

44. Bosgraaf L., Spreen M., Pattiselanno K., van Hooren S. Art therapy for psychosocial problems in children and adolescents: A systematic narrative review on art therapeutic means and forms of expression, therapist behavior, and supposed mechanisms of change // *Frontiers in Psychology*. 2020. Vol. 11. Article 584685. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.584685>

45. Dolón-Poza M., et al. Enhancing early language disorder detection in preschools: Human factors and digital screening tools // *JMIR Human Factors*. 2025. Vol. 12, no. 1. Article e60424. DOI: <https://doi.org/10.2196/60424>

46. Kuzenko P., Kuzenko O., Matsuk L. Use of arttherapy techniques in

pedagogical accompaniment of children with special educational needs // *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2021. Vol. 8, no. 1. P. 141–147. DOI: <https://doi.org/10.15330/jpnu.8.1.141-147>

47. Léger-Goodes T., Herba C. M., Moula Z., Mendrek A., Hurty-Gise K., Piché J., et al. Feasibility, acceptability, and perceived benefits of a creative arts intervention for elementary school children living with speech, language, and communication disorders // *Frontiers in Child and Adolescent Psychiatry*. 2024. Vol. 3. Article 1322860. DOI: <https://doi.org/10.3389/frcha.2024.1322860>

48. Logrieco M. G., Mada M. G. Early, typical, and late talkers: An exploratory study on predictors of language development in the first two years of life // *F1000Research*. 2024. Vol. 13. Article 798. DOI: <https://doi.org/10.12688/f1000research.151074.1>

49. McCormack J., McLeod S., Harrison L. J., McAllister L. Drawing talking: Listening to children with speech sound disorders // *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*. 2022. Vol. 53, no. 3. P. 713–731. DOI: https://doi.org/10.1044/2021_LSHSS-21-00140

50. Park J. H., et al. When to screen for developmental language disorder // *Frontiers in Pediatrics*. 2025. Vol. 13. Article 1646686. DOI: <https://doi.org/10.3389/fped.2025.1646686>

51. Petrenko N. B. Potentials of speech disorders correction in 4–6-year-old children by ergo and art therapy means // *Pedagogics, Psychology, Medical-Biological Problems of Physical Training and Sports*. 2017. Vol. 21, no. 5. P. 215–220. DOI: <https://doi.org/10.15561/18189172.2017.0509>

52. Sansavini A., Favilla M. E., Guasti M. T., Marini A., Millepiedi S., Di Martino M. V., et al. Developmental language disorder: Early predictors, age for the diagnosis, and diagnostic tools. A scoping review // *Brain Sciences*. 2021. Vol. 11, no. 5. Article 654. DOI: <https://doi.org/10.3390/brainsci11050654>

53. Savytska O., Shkrabiuk V., Pedorenko V., Sytnyk S., Naichuk V., Nazarevych V. Art therapy as a means of psychological correction of emotional disorders // *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*.

2025. Vol. 13, no. 4. P. 196–211. DOI: <https://doi.org/10.18662/brain/13.4/383>

54. Ullrich D., Marten M. Development of language and pragmatic skills of preschool children with developmental language disorder // *Children*. 2025. Vol. 12, no. 7. Article 921. DOI: <https://doi.org/10.3390/children12070921>

ДОДАТКИ

Додаток А

Узагальнений зміст завдань підготовчого етапу
Серії сюжетних картинок для складання оповідання

**Приклад роботи дитини з ЗНМ із заняття «Підводний світ» у
техніці з малювання долоньками**

Приклад роботи у техніці «Тістопластика»

Завдання у техніці «Таро Гомі»

Підгрупове заняття у техніці «Мараня»

Групова робота на заняття у техніці «Мараня»

Результат створення аплікацій за описом персонажа

Результат малювання пейзажу за словесним описом

Ілюстрація художнього тексту

Результат вільного сюжетного малювання та складання власної історії

Тістопластика як засіб образно-моторного моделювання

**Нетрадиційні техніки малювання (пальчикова техніка,
друкування, сипучі матеріали)**

Результат малювання сипучим матеріалом – манною крупою

**Нетрадиційні техніки малювання (пальчикова техніка,
друкування, сипучі матеріали)**

Результат малювання пальчиковою технікою

**Нетрадиційні техніки малювання (пальчикова техніка,
друкування, сипучі матеріали)**

Результат малювання технікою друкування

